



Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 9, Sayı 23, Mart 2022 / Volume 9, Issue 23, March 2022

TÜRK KÜLTÜRÜNDE LEYLEK VE OSMANLI SANATINDA İKONOĞRAFİSİ

Stork in Turkish Culture and its Iconography in Ottoman Art

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/Research Article
Geliř Tarihi/Received Date : 25.03.2021
Kabul Tarihi/Accepted Date : 16.03.2022
Sayfa/Pages : 125-165
DOI Numarası/DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2022.207>

Semiha ALTIER

(Doç. Dr.), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale / Türkiye, e-mail:
semihaaltier@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8598-9185>

Atıf/Citation

Altier, Semiha, "Türk Kültüründe Leylek ve Osmanlı Sanatında İkonografisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9/23, 2022, s. 125-165.



Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 9, Sayı 23, Mart 2022.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 9, Issue 23, March 2022.

ISSN: 2148-5704

TÜRK KÜLTÜRÜNDE LEYLEK VE OSMANLI SANATINDA İKONOĞRAFİSİ

Stork in Turkish Culture and its Iconography in Ottoman Art

Semiha ALTIER

Öz: Toplumların hayatında bazı hayvanlar günlük yaşamda çeşitli sebeplere bağlı olarak kuşkusuz büyük bir tutmaktadır. Tarım işleri, besin, ulaşım, giyim, av, taşıma gibi faaliyetlerde insanlarla iç içe olan bu hayvanlar inanç dünyasında da önemli bir yer edinmiştir. Bu çalışmada fiziksel özellikleri ve yaşam biçimleriyle halk edebiyatı ve müziğine ilham kaynağı olan göçmen kuşlardan leylek seçilmiştir. Mimari süsleme ve el sanatlarında çeşitli kavramları karşılamak üzere tasvir edilen leyleğin, tarih boyunca çeşitli toplumlardaki anlamı ve sanat eserlerine yansıma biçimleri; ardından Anadolu dışında İslam coğrafyasında üretilmiş örnekleri kronolojik olarak ele alınmıştır. Ardından asıl olarak Osmanlı toplumunda farklı malzeme ve tarihlerde üretilen sanat eserleri üzerindeki tasvirleri ve ikonografisi sosyokültürel ortamla ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Türk Kültüründe nazar, bereket, iyi-kötü şans, doğum-ölüm, kıtlık-bolluk, dindarlık, doğruluk, iyilik, saflık, neşe gibi kavramlarla ilişkilendirilen leylek, tasvir edildiği esere / yüze göre anlam taşımıştır. Ancak günümüze ulaşan örnekler leyleğin halk kültürünü derinden etkilemesine karşın halk sanatına bu yoğunlukta yansımadığını ve nispeten daha seçkin bir çevrenin eserleriyle sınırlı kaldığını gösterir.

Anahtar Kelimeler: Leylek, ikonografi, Osmanlı tasvir sanatı, İslam sanatı, sembol

Abstract: Certain animals have a great place in daily lives of different societies for various reasons. These animals, which are intertwined with humans in various activities such as agricultural work, food production, transportation, clothing, hunting and transportation, have also gained an important place in belief systems. This study focuses on the migratory bird stork, which inspired folk literature and music with its physical characteristics and life style. It first examines the meaning of the stork, which is depicted to meet various concepts in architectural decoration and handicrafts, in various societies throughout history. Then, the samples of stork depictions produced in Islamic lands outside of Anatolia were handled chronologically. Finally, the depictions and iconography of stork on works of art produced in different materials and dates in Ottoman society were evaluated in relation to the socio-cultural environment. In Turkish culture, the meaning of stork, which is variously associated with concepts of evil eye, abundance, good-bad luck, birth-death, famine-abundance, piety, righteousness, goodness, purity and joy, changes meaning according to the work of art it is depicted on. The surviving examples show that even though storks were popular in folk culture, their depictions in the folk art were not abundant. Instead, their depictions were restricted to a relatively more distinguished art works of high-status groups.

Key Words: Stork, iconography, Ottoman art, Islamic art, symbol

Giriş: Terim Olarak Leylek ve Fiziksel Özellikleri

Arapçası “lâklâk”, Farsçası “legleg (leglek) veya belârec”¹ Latince ismi “ciconia” olan leyleğin, fiziksel olarak çok belirgin özelliklere sahiptir. Uzun, düz, kırmızı gagası ve bacakları, siyah-beyaz tüyleriyle diğer kuş türlerine nispeten daha uzun yaşayan leylekler en bilinen

¹ Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK Yay., Ankara 2000, s. 62; Ziya Şükün, *Farsça-Türkçe Lügat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 1749. Rusçada leylek anlamındaki “aist” kelimesinin, ilerleyen sayfalarda ayrıca tartışılacağı üzere leyleğin gagasının uzunluğu nedeniyle Türkçedeki “Ağıs” (ağız) kelimesinden gelmesi ve bu kelimenin Orta Asya Türk kültüründe ana tanrıça Humay’ın (Umay) isimlerinden biri olması konusundaki görüş için bk. Leyla Hacızade, “Eski Türk ve Rus Geleneklerinin Etkileşim İzleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2004, s. 294-295.

göçmen kuşlar arasındadır.² Kullanılan sınıflandırmaya bağlı olarak 19 türü bilinse de beyaz leylekler (*Ciconia ciconia*) ve siyah leylekler (*Ciconia nigra*) olmak üzere iki ana çeşidi vardır.³ Her iki tür de kış aylarında daha sıcak bölgelere göç eder. Beyaz leyleklerin insanlarla nesiller boyunca birlikte yaşamalarına karşılık, kara leylek bundan farklı olarak ormanlık alanlarda yaşayan, utangaç bir kuş olarak tanımlanır.⁴

Leyleklerin, genellikle göl kenarları gibi sulak bölgelerde yaşadıkları balık, böcek, yılan, kurbağa ve çekirgelerle beslendikleri; yuvalarını çatı, baca, ağaç, direk gibi yüksekçe yerlere yaptıkları, sessiz bir kuş türü olmalarına karşılık, kur yaparken tıslama ve gaga sesleri çıkardıkları bilinir.⁵ Ülkemize havaların ısınmaya başladığı nisan ayı başında gelen leylekler, ağustos ayı sonlarında daha sıcak olan güney bölgelere göç ederler.⁶

Leyleğin Osmanlı kültüründeki yeri ve sanat eserlerine yansıma biçimine geçmeden evvel çevre kültürlerin inançlarında leyleğe atfedilen anlam ve tasvir anlayışından söz etmek konunun derinleşmesini sağlayacaktır.

1. Dünya Kültürlerinde Leylek İmgesi

Çeşitli toplumların kültürlerinde leyleklere sembolik anlamlar yüklenmesinin bu kuş türünün fiziksel özelliklerine ve yaşam biçimine bağlı olduğu görülür. Bunlardan biri leyleklerin yaklaşık yetmiş yıllık ömür süreleriyle birçok kuş türüne göre daha uzun yaşamalarıdır.⁷ Pek çok kuş türüne nispeten büyüklüğü, kırmızı, düz, uzun gagası ve bacakları, gagasını birbirine çarparak çıkardığı sesi, tüylerinin rengi, haşereleri avlaması, göçmen kuş oluşu, evlerinin çatılarına yuva yaparak insanlarla iç içe yaşamaları nedeniyle leylek toplumların kültürlerinde önemli bir yer edinmiştir. Pervin Ergun, bu kuşun diğer özelliklerini havanın ısınmasıyla tekrar aynı yuvalarına dönmeleri, tek eşli olarak yaşayarak yavrularıyla ve ailelerinin diğer yaşlı bireylerinin bakımına özen göstermeleri⁸ şeklinde özetler.

Leylek, pek çok toplumda bu yönleri ile dikkat çekmiş ve bazı kavramlarla bağdaştırılmıştır.

Söz gelimi Antik Mısır'da (MÖ 2686-525) sabahın, yaşamın, ruhun, ayrıca neslin sembolü olarak görülmüş; çocukluk, yaşlılık ve aynı zamanda dindarlıkla ilişkilendirilmiştir.⁹ Eski Mısır'ın yanı sıra birçok kültürde leylek doğruluk, iyilik, saflık ve adaletin de sembolü olmuş; aynı zamanda ölümlerin ruhunu da temsil etmiştir.¹⁰ Bu nedenle ruhun bedeni terk edişiyile

² Anonim, "Leylek", *Meydan Larousse*, 1969, 12, 336; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 85.

³ Marvin Philip Kahl, "An Overview of the Storks of the World Source", *Colonial Waterbirds*, Volume: 10/2, 1987, s. 131-134. Beyaz leyleğin gün ışığını, erkeği ve güneşi; siyahın ise geceyi, dişiyi ve ayı simgelemesi; bu nedenle de leyleğin iki cinsiyetli kabul edilmesine ilişkin inanç için bk. Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, Zafer Matbaası, İstanbul 2000, s.471.

⁴ Clemens Lunczer, Vögel in der griechischen Antike eine Untersuchung über Kenntnisse und Wahrnehmung der Antiken Vogelwelt, Yayınlanmamış DT, Philosophischen Fakultät der Ruprecht Karls Universität Heidelberg, 2009, p. 51-52.

⁵ Anonim, "Leylek...", 1969, s. 336; Ömür Ceylan, "Burdur'un ve Divânların Sevimli Konukları: Su Kuşları", *I. Burdur Sempozyumu*, Burdur 2007, s. 311; E. Esser and M. Verhagen, "The White Stork (*Ciconia Cicoma*) in an Archaeological and Historical Perspective", *Animals and Man in the Past. Essays in Honour of Dr. A. T. Clasons*, ed. H. Buitenhuis-W. Prummel ARC-Publicatie, Groningen 2001, s. 292.

⁶ Ömür Ceylan, *Kuşlar Divânı. Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yay., İstanbul 2015, s. 183.

⁷ Lütfullah Sami Akalın, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 50.

⁸ Pervin Ergun, "Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnançın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine", *Milli Folklor*, S. 89, 2011, s. 134.

⁹ Altan Armutak, "Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi, II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar", *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, S. 30/2, 2004, s. 150; John Anthony West, *The Traveler's Key to Ancient Egypt: A Guide to the Sacred Places of Ancient Egypt*, Theosophical Publishing House, Illinois 1995, p. 64.

¹⁰ Akalın, *age.*, s. 106; Maria Àngels Roque, "Birds: Metaphor of the Soul", *Quaderns de la Mediterrània*, Volume: 12, 2010, s. 99.

ölümün gerçekleşmesi hiyerogliflerde insan başlı kara bir leyleğin, bedeninin içinden çıkıp yükselmesi şeklinde tasvir edilmiştir.¹¹

Antik Yunan (MÖ 756-146) kültüründe doğurganlık, bereket, verimlilik sembolü leyleklerin ebeveynleri yaşlandığında, onlara gönüllü olarak ve özenle bakmaları, yavrularının beslenmelerine titizlikle dikkat etmeleri, havaların ısınmasıyla kendi yuvalarını tanıyarak, tekrar buraya geri dönmeleri dikkat çekmiştir.¹² Aynı zamanda Yunan tarihçi Strabon'a (MÖ 64-MS 24) Atina yakınlarında yaşayan halka Pelargi (leylekler) denildiğini söyler ki bu isimlendirme, leyleğin bu halkın totem kuşu olabileceğini düşündürmüştür.¹³

Yunan masallarında ise leylek dürüst bir kahramanı, saflığı ve yardımseverliği temsil eder. Ünlü Yunan masalcısı Ezop'un (MÖ 564) masalları arasında Kurbağaların Kralı Leylek masalında leylek, Zeus'un cezalandırıcı olarak gönderdiği bir figür; Tilki ile Leylek masalında ise bilge, nazik ve zeki bir karakterdir.¹⁴ Ezop'un ardılı La Fontaine'de (1621-1695) rastladığımız Tilki ile Leylek ve Obur Kurt ile Leylek masallarında ise leylek saflığı, akıllılığı ve yardımseverliği vurgulayarak nezaket kuralları çerçevesinde, düzenbazlara gereken dersi veren bir karakterdir.¹⁵

Romalılar'da (MÖ 27-MS 395) leylek; soyun / evladın, dindarlığın ve yolculuğun simgesi olmuştur.¹⁶ Evlilik ve doğum ile de ilişkilendirilen leylek, Yunan mitolojisinde Hera, Roma'da ise Juno'nun sembolüdür.¹⁷ Romalı Aelianus (MÖ 175-235) *Hayvanların Doğası* adlı eserinde Myndus'lu Alexander'dan (MÖ 1. yüzyıl) alıntı yaparak, leyleklerin yaşlandıklarında Okyanus adalarına geçtiklerini ve insan şekline dönüştüklerini yazar.¹⁸ Bu kültürde Tanrıça Athena'nın habercilerinden biri olan leylekler, zararlı görülen yılanları yedikleri için ölüme cezalandırılmıştır.¹⁹ Ünlü Romalı doğa bilimci Gaius Plinius (MÖ 23-79) *Naturalis Historia*'sında *gemme* yapımında mistik güçleri olduğuna inanılan taşların seçildiğini söyler. Bazı *gemma*lerde özellikle de akrep ve yılan gibi zehirli hayvanları yiyerek beslenen ancak zehirlenmeyen leyleklerin tasvir edildiği görülür.²⁰

Bizans döneminde (395-1453) ise tılsımlı olduğuna inanılan bazı nesnelere, leylekle ilişkilendirilmiştir. İstanbul'daki sütun, heykel ve kabartmalardaki hayvan figürleri arasında, bazı kerametleri olduğu söylenen leylek figürü bulunur.²¹ Hristiyan düşüncesinde leylek sağduyu, ihtiyatlı olma, dindarlık ve bekaret sembolü olarak görülmüş; aynı zamanda mevsim

¹¹ Ergun Candan, *Antik Mısır Sırları*, Sınır Ötesi Yay., İstanbul 2011, s. 258; Geraldine Pinch, *Handbook of Egyptian Mythology*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2002, s. 121.

¹² Mark Cocker-Richard Mabey, *Birds Britannica*, Chatto & Windus, London 2005, s. 184; Michael Ferber, *A Dictionary of Literary Symbols*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 208; W. Geoffrey Arnott, *Birds in the Ancient World From A to Z*, Taylor & Francis, London-New York 2007, s. 247.

¹³ Robert Graves, *Yunan Mitleri*, çev. Uğur Akpur, Say Yay., İstanbul 2010, s. 29.

¹⁴ Bu hikâyeler için bk. Joseph Jacobs, *The Fables of Aesop*, Macmillan & Co., London 1894, s. 30-32, 50-51.

¹⁵ Yıldız Yenen Avcı, "La Fontaine'in Fabllarında Alegorik Ögeler ve Bunların Temsil Ettiği Değerler", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, S. VII/ II, 2012, s. 48.

¹⁶ Juan Eduardo Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, Taylor & Francis e-Library, London 2001, s. 148, 315.

¹⁷ M. À. Roque, *age.*, s. 102.

¹⁸ Aelian, *On the Characteristics of Animals Books I-V*, çev. A. F. Scolfield, Harvard University Press, London 1958, s. 183-185.

¹⁹ D'Arcy W. Thompson, *A Glossary of Greek Birds*, Oxford University Press, London 1936, s. 129; Hans Biedermann, *Dictionary of Symbolism*, çev. James Hubert, Facts on File, New York 1992, s. 311; Pawel T. Dolata, "The White Stork Ciconia Ciconia Protection in Poland by Tradition, Customs, Law and Active Efforts", *The White Stork in Poland: Studies in Biology, Ecology and Conservation*, ed. Piotr Tryjanowski vd., Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2006, s. 478.

²⁰ Kutalmış Görkay-Musa Kadioğlu, "Antik Yunan ve Roma Dönemlerinde Büyü ve Büyücülük", *Elementerleş. Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, ed. Ekrem Işın, YKY, İstanbul 2003, s. 43.

²¹ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1968, s. 81; Yeliz Özay, "Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde İstanbul'un Tılsımlarının Hikâye Edilişi", *Millî Folklor*, S. 21/81, 2009, s. 57. İstanbul'da leyleklerle ilgili tılsım ve efsanelerle ilgili daha geniş bilgi için bk. Stefanos Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 70-71, 91-92.

dönümünü haber vermekle ilişkilendirilmiştir. Meryem'e, Hz. İsa'nın gelişini müjdeleyen leylek değilse de özellikle kuzey Avrupa'da bebekleri leyleğin getirdiğine dair inancın bu kaynağa dayandığına inanılır.²²

Eski bir Alman halk inanışına göre, barış ve bereket ile ilgili bahar tanrıçası Holda'nın temsilcisi olan leylek, ilahî kutsamanın sembolü hâline gelmiş ve bebeklerin getirilmesiyle ilişkilendirilmiştir.²³ Yine bir Alman söylencesine göre, leyleklerin bebeklerin ruhlarını pınarlardan, kuyulardan getirdiğine inanılır.²⁴ Almanya'da evin çatısına leyleğin yuva yapması hâlâ uğurlu sayılır ve evi yangına karşı koruduğu düşünülür. Hatta leyleklerin yuva yapması için çatılara tekerlekler konur.²⁵

Alman filozoflarından Albertus Magnus (1193-1280) leyleğin bir dindarlık ve iffet sembolü olduğunu, anne babasıyla yaşlılıklarında ilgilediğini belirtir.²⁶

Avrupa kültürlerinde leylek tıpkı Anadolu'da olduğu gibi "Baharın habercisi" olarak görülmüştür. Aynı zamanda bu kuş, uzun ve gösterişli gagasıyla, sürüngenlerle diğer zehirli ve zararlı hayvanları yakalamaya hazır, tarlaları bu haşeratardan uzaklaştıran bir kurtarıcı olarak kabul edilir.²⁷

Çin kültüründe ise turna kuşu gibi leylek de uzun ömrü, neşeyi, maddi bolluğu ve mutluluğu temsil eder.²⁸ Bu anlamları nedeniyle yeşim taşından leylek uçlu kolyelerin yapıldığı ve takanı erken ölüme karşı koruduğu inancı yerleşmiştir.²⁹ Bahçede görülen leyleğin ise bir konuğun gelişini bildirdiğine inanılır³⁰

İslam kültüründe leylekle ilgili iki efsane dikkat çeker. Bunlardan biri Hz. Fatıma'nın (ö. 632) elbise diktirmek için bir terziye gitmesi; terzinin Hz. Fatıma'ya kötü gözle bakması üzerine ona ettiği bedduanın tutarak Tanrı'nın terziyi leyleğe dönüştürmesidir. Diğer ise, Hz. Süleyman'ın (MÖ 925 ?) kuşlara seslerini dağıtması ile ilgilidir. Bu haber üzerine leylek heyecandan tüm gece uyuyamaz; ancak bir ara uyuyakalır. Sabah, uyanıp peygamberin huzuruna vardığında tüm güzel seslerin diğer kuşlara verildiğini görür. O sırada bir marangoz çalışırken keserini "Tak tak" diye vurmaktadır. Hz. Süleyman bu sesi leyleğe uygun görür.³¹

Yine Doğu edebiyatının şaheserlerinden Attar'ın (ö. 1221) *Mantıku't-Tayr* (Kuşların Dili) adlı tasavvufi eserinde leylek sufilere farklı göndermeler yapılan, aynı zamanda hacılığı vurgulanan bir figür olarak kullanılmıştır.³² Osmanlı şairi Hamzavî'nin (ö. 1413) yazdığı

²² George Ferguson, *Sings & Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, London 1954, s. 25; Paweł T. Dolata, *age*, s. 478.

²³ E. Esser and M. Verhagen, "The White Stork ...", s. 296.

²⁴ Ernest Ingersoll, *Birds in Legend Fable and Folklore*, Longmans, Green and Co., New York 1923, s. 153.

²⁵ Charles Hardwick, *Traditions, Superstition and Folklore*, A Ireland & Co, and Simpkin Marshall & Co, Manchester-London 1872, s. 247-248.

²⁶ Cam Lindley Cross, "That Melodious Linguist: Eloquence and Piety in Christian and Islamic Songbirds", *Constructing the Medieval and Early Modern Across Disciplines*, ed. Karen Christianson, The Newberry Library, Chicago-Illinois 2011, s. 7.

²⁷ M. À. Roque, *agm.*, s. 102.

²⁸ James Hall, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*, Westview Press, Colorado 1996, s. 48; Jan Jakob Maria de Groot, *The Religious System of China I*, E. J. Brill, Leiden 1892, s. 57.

²⁹ Desmond Morris, *Koruyucu Tılsımlar Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar*, çev. Mehmet Harmanlı, İnkılap, İstanbul 1999, s. 70.

³⁰ John Minford, "The Chinese Garden: Death of a Symbol", *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Volume: 18/3, 1998, s. 257.

³¹ Adem Yaldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yayınlanmamış YLT, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2002, s. 99-100.

³² Sâfi Arpağuş, "Tasavvufta *Mantıku't-tayr*, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 29/2, 2005, s. 129. Bu kitabın farklı dönem ve nakkaşanelerde sıklıkla hazırlanan nüshalarında özellikle "Kuşların Toplantısı" sahnesinde, leyleğin de konu gereği sahnede yer aldığı örnekler vardır. Bu örneklerden biri için bk. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451725>.

Hamzanâme'de ise Fars hükümdarı Nûşirevân'ın adaletinin anlatıldığı bölümde leyleğin yuvasının bulunduğu ağacın kesilmemesiyle ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir.³³

2. Türk Kültüründe Leylek İmgesi

Türk Kültüründe de yerini bulan leyleğe, Saka / İskit Türklerine (MÖ 8-MS 3. yüzyıl) ait Şu destanında, Makedonyalı Büyük İskender (MÖ 356-323) tarafından alınmak istenen Balasagun şehri ile ilgili kısımda rastlanır. Bu destana göre Saka Hakanı Şu ile doğu seferine çıkan Büyük İskender'in orduları Fergana Vadisi'nde karşılaşır ve nihayetinde iki komutan anlaşır. Ardından Hükümdar Şu, Balasagun'a dönerek kalesini sağlamlaştırır ve burayı şehir hâlinde getirerek bir de tılsım koyar. Bu tılsım sayesinde leylekler bile bu şehre giremezler.³⁴ Yine Saka Türklerinin Er Sogotoh destanında, üst dünyanın kâhini kadın şaman Ayu Cargıl'ın leylek donuna girdiği görülür.³⁵

Göktürklerin (MS 552-744) kurttan türeyişiyle ilgili bir destanda yine leylekle karşılaşılır. Buna destana göre Göktürklerin ataları, en büyüğü kurttan doğan ve Yaz ile Kış Tanrılarıyla evli 18 kardeştir. Bu atanın dört çocuğu olur ve bunlardan birisi leylek olup uçar.³⁶

Hunların bir söylencesine göre ise Atilla (MS 395-453), Kuzey İtalya'daki Aquileia'yı (Akileya) kuşattığı sırada, leyleklerin yuvalarını yerleşimin dışına taşıdıklarını gördüğünde şehrin artık ellerine geçtiğine kanaat getirir.³⁷

Gagauzların bir efsanesinde, leyleklerin bir zamanlar insan oldukları, işledikleri bir günah yüzünden Tanrı tarafından içine bakmamak üzere, sırtlarında büyük bir sandık taşımakla cezalandırıldıkları anlatılır. Ancak Gagauzlar meraklarına yenik düşerek sandığı açarlar; içinden yılanlar ve kurbağalar dışarı çıkarlar. Tanrı, sandıktan kaçan bütün yılan ve kurbağaları topladıklarında tekrar insan olabileceklerini söyler. Leyleklerin yiyecek olarak bu hayvanları toplamalarının sebebi buna dayandırılır.³⁸ Birazdan örneklerle tartışılacağı üzere gagasında yılan ile tasvir edilen leylek figürünün kökeninde bu efsaneye olabilir.

Destanlar ve tılsım dışında leylek, Türk Kültürünün yanında dünya kültürlerinde pek çok konu / kavramla ilişkilendirilmiştir. Bunların başında leyleğin belki de en bilinen anlamı, doğacak bir bebeğe işaret etmesidir. Leylek hangi evin bacasına konarsa, o evde bir bebeğin doğacağına inanılır.³⁹ Pervin Ergun, çeşitli kültür çevrelerinde kabul gören, bebekleri dünyaya leyleklerin getirdiğine dair inancın, Türk mitolojisindeki yerini ve kaynaklarını tartıştığı makalesinde bu konuyu ayrıntılı olarak ele almıştır. Araştırmacıya göre, Orta Asya Türk kültüründe leyleklerin bebekleri dünyaya getirme inancı çocukların koruyucusu Tanrıça Umay'a dayanır. Umay, Türk mitolojisinde doğum ve bereketin tanrıçası, ana tanrıçadır ve görevi insanların doğumuna yardım etmektir.⁴⁰ Kılavuz ruhların genellikle kuşlarla sembolize edildiği Altay ve Yakut Türklerinin mitolojilerinde, dışı ruh Umay'ın leylek biçiminde tasavvur edildiği

³³ Mustafa Aksoy, "Hamzanâme Örneğinde Uzun Anlatıların Eğitici İşlevi", *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri, ICANAS 38, I, Bildiriler*, AKM Yay., Ankara 2008, s. 99.

³⁴ Mustafa Necati Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İrfan Yay., İstanbul 1998, s. 118.

³⁵ Metin Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*, TDK Yay., Ankara 2013, s. 567.

³⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamalarıyla Destanlar) 1*, TTK Yay., Ankara 2010, s. 26-27.

³⁷ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay., İstanbul 2002, s. 216-217; Jean Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yay., İstanbul 2005, s. 80-81, 135, 172.

³⁸ Manof Atanas, *Gagauzlar. Hıristiyan Türkler*, çev. Türker Acaroğlu, TTK Basımevi, Ankara 2001, s. 74.

³⁹ Erman Artun, *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları*, Tekirdağ Genç Yöneticiler ve İş Adamları Derneği Yay., Tekirdağ 1998), s. 70; Yılmaz Irmak, "Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 17, 2018, s. 205.

⁴⁰ Umay Ana hakkında geniş bilgi için bk. J. P. Roux, *Türklerin ve Moğolların ...*, s. 113, 141; Leonid Pavloviç Patapov, *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergün, Kömen Yay., Konya 2012, s. 339; Sadettin Gömeç, "Umay Meselesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 5/1, 1990, s. 277-282; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay., İstanbul 2011, s. 42.

anlaşılır.⁴¹ Koruyucu tanrıça Umay ile bebek ruhları arasındaki bağ, Anadolu’da leylek ile bebek arasındaki ilişkiye dönüşmüştür.⁴² Yine bebek-leylek ilişkisini ortaya koyan bir örnek, yeni doğanlarda ince kan damarlarının genişlemesi ile oluşan; soluk pembe renkte, deride kabarıklık yapmayan ve daha çok ensede, göz kapakları, iki kaşın arasında rastlanan doğum lekisine halk arasında “leylek ısırtığı” denmesidir.⁴³

Türk kültüründe leyleğe yüklenen anlamların başında “Hacı” sıfatı gelir. Havaların soğumasıyla kutsal topraklar olan Mekke’den geçerek; Güney Arabistan’a gelen leyleklere “Hacı” sıfatı yakıştırılarak “Hacı Baba” denilmiş; cami minarelerine yuva yapmalarından dolayı da beyaz ihram giymiş hacılara benzetilmiştir.⁴⁴ Leyleklerin öldürülmeleri günah sayılarak hem Türk hem İslam kültüründe eti helal kılınmayan tek su kuşu olmuştur.⁴⁵ Aynı zamanda leyleğin yuva yaptığı ağacı veya evi ziyaretgâh bilerek kesmemek ve yıkmamak gerektiğine inanılmıştır. Bu sebeple leyleğe ve yuvasına zarar verilmez; zarar verildiğinde bu kişinin başına çeşitli belaların geleceğine inanılır.⁴⁶

Türk kültüründe bu denli önemsenen, göç sırasında sakatlık veya hastalıklarından dolayı göçemeyen leyleklerin barınma ve tedavi ihtiyaçları için Osmanlı döneminde Bursa’da Gurebahane-i Laklakan adı verilen leylekler şifhanesi inşa edilmiştir. Çeşitli şehirlerde leylek için vakıflar da kurulmuştur. Bu vakıflardan biri İzmir Ödemiş’te Mürselli İbrahim Ağa’nın vakfıdır. Ağa’nın 1912 tarihli vakfiyesinde Yeni Cami-i Şerifi etrafında yaşayan leyleklerin beslenmeleri için yıllık 100 kuruş harcanmasıyla ilgili bir bölüm vardır. Yine İstanbul Eyüp Sultan Camii bahçesindeki vakıf leyleklere hizmet etmiştir.⁴⁷

Osmanlı toplumunun leyleğe yüklediği değer ve saygıdan Avrupa’dan Osmanlı topraklarına çeşitli sebeplerle gelmiş olan seyyah, misafir veya bürokratlar da *seyahatnâmelerinde* bahsederler. Sözelimi Lady Montagu (1689-1762), Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708), Charles Mc Farlane (1799–1858), Edward Lear (1812-1888), Busbecq Edmond dé Amicis (1846-1908) ve Edmund Naumann (1854-1927) bunlardan birkaçıdır.

İstanbul’a elçi olarak tayin edilen Edward Wortley Montagu’nun (1678-1761) eşi Lady Montagu havaların soğumasıyla göç eden leyleklerin Mekke’ye gidip hacı oldukları inancından dolayı Osmanlılarda günahsız ve kutsal sayıldıklarını söyler.⁴⁸ Ünlü Alman jeoloğu Edmund Naumann Türk kültüründe leyleklerin “Hacı” olarak kutsal sayıldığını, leyleklerin yuva yaptığı evlerin yangından korunduğuna dair bir batıl inanç olduğunu da belirir.⁴⁹ İskoç yazar, seyyah,

⁴¹ Oğuzhan Özçubukcu, *Kuzey ve Orta Asya Şamanizm’inde Ruh Fenomeni*, Yayınlanmamış YLT, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2017, s. 80.

⁴² P. Ergun, agm., s. 133, 144.

⁴³ Nurullah Okumuş-Gamze Dur, “Yenidoğanda Sık Rastlanan Dermatolojik Sorunlar”, *Derleme Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, S. 10/4, 2018, s. 14.

⁴⁴ Ö. Ceylan, *age*, s. 183; Halil Ersoylu, “Türk Dünyasının İnanç ve Yaşayışındaki Bazı Kuşlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 1982, s. 171; Malik Aksel, “Yazı-Resimde Kuşlar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 204/17/10, 1966, s. 1429.

⁴⁵ Boria Sax, *The Mythical Zoo an Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, & Literature*, ABC&CLIO, Santa Barbara-California-Denver-Oxford 2001, s. 153; Mehmet Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, DİB Yay., Ankara 1997, s. 110; Yahya Şenol, *Tevrat İncil ve Kur-an’da Eti Haram Kılınan Hayvanlar*, Yayınlanmamış YLT, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2007, s. 39-50; Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 156; Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 375.

⁴⁶ Çağrı Çağlar Sinmez-Gökhan Aslım, “İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilig*, S. 81, 2017, s. 208; Deniz Gezgin, *Hayvan Mitosları*, Sel Yay., İstanbul 2007, s. 150.

⁴⁷ Fatih Müderrisoğlu, “Kuşevleri”, *Şefkat Estetiği Kuşevleri*, ed. Mehmet Aycı, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2009 s. 156, 168; Sipahi Çataltepe, *İslam Türk Medeniyetinde Vakıflar*, Türkiye Milli Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 55. <https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/kulturel-faaliyetler/turk-vakiflari-arastirma-merkezi> (erişim 25.12.2020).

⁴⁸ Lady Mary Wortley, *Türkiye’den Mektuplar 1717-18*, çev. Aysel Kurutoğlu, Tercüman Yay., İstanbul 1973, s. 70-71.

⁴⁹ Edmund Naumann, *Vom Goldnen Horn zu den Quellen des Euphrat*, Oldenburg Verlag, München-Leipzig 1893, s. 23, 255.

doğa bilimcisi, Charles Mc Farlane 1828’de önce Smyrna ve Pergamon’u gezdiğinde *seyahatnamesine* Türklerin, leyleklerin Mekke’den geldiğine olan inançları yüzünden bu kuşları kutsal gördüklerini yazmıştır.⁵⁰ İngiliz illüstratör ve yazar, Edward Lear leyleklerin vurulmaması için Yunanistan’dan Osmanlı sınır kentlerinde kaçarak, burada yeni bir yaşam alanı bulduklarını söyler.⁵¹ Benzer şekilde Fransız doğa bilimci Joseph Pitton de Tournefort da Türklerin leylekleri kutsal olarak kabul ettiklerini, bu kuşları öldürmediklerini yazar. Ünlü seyyah Bigadiç yakınlarındaki kervansarayların leylek yuvalarından söz ederken, leyleklerin her yıl yumurtlamak için buraya geldiklerini, yöre halkının bu kuşları büyük bir saygıyla karşıladıklarını, yuvalarına zarar vermediklerini ve eğer bir yabancı bu kuşlara ateş edecek olursa bunu hiç hoş karşılamadıklarını belirtir.⁵² İtalyan yazar, şair ve seyyah olan Edmond de Amicis İstanbul’da her yerde insanların başları üzerinde, kuşların uçtuğunu, leyleklerin ıssız türbelerin üzerinde “Laklak” ettiklerini ve her kış Mekke’ye hacca gittiklerini söyler.⁵³ Ünlü Türk gezgin Evliya Çelebi (1611-1685) ise *Seyahatnâme*’sinde iftiraya uğramış bir leylekle ilgili hikâyeyi nakleder. Buna göre, Sofya’da Debbağoğlu adında ünlü bir serseri Çelebi Camisi’nin kubbesi üzerindeki leylek yuvasının içine iki karga yumurtası koyar. Bir süre sonra yumurtalardan karga yavruları çıktığında baba leylek yaygara koparır. Diğer leyleklerle birlikte karga yavrularını ve anne leyleği öldürürler. Evliyâ Çelebi bu şekilde toplumun bozulmuş ahlak anlayışını iftiraya uğramış dişi leylek üzerinden anlatır.⁵⁴

Osmanlı toplumunda leyleğin fiziksel özellikleri isimlere ve lakaplara da ilham olmuştur. Kişi adı olarak kullanılan leylek isimleri sınırlı olsa da lakaplarda yaygındır. Birazdan hat levhası üzerinde konuşulacak olan Mevlevi hattatlardan Hasan Leylek Dede (ö. 1828) bunlardan biridir. Lakap olarak kullanımları arasında, Evliya Çelebi’nin Osmanlı divan şairi ve meddah Tıflî Ahmed Çelebi’nin (ö. 1660) boyunun uzun olmasından dolayı “Leylek Tıflî” lakabını taşıdığını söylemesi örnek verilebilir.⁵⁵ Sultan II. Mahmud döneminde (1785-1839) baş musahiplik yapan Abdullah Ağa da uzun boylu bir adamdır ve “Leylek Abdullah Ağa” olarak anılır.⁵⁶

Leylek, Türk kültüründe mevsimle de alakalandırılmış ilkbaharın müjdecisi olarak kabul edilmiştir.⁵⁷ Bu anlamda leylek uzun kış günlerinin bittiği, ilkbaharın müjdecisi göçmen kuşların yuvaya dönmeye başladığı Nevruz’un da habercisidir.⁵⁸ “Mart Martladı, leylek yumurtladı.” sözünün kaynağı da budur.⁵⁹ Halk arasında “Leylekler Kasım 120’de ovaya, 130’da yuvaya gelir.” şeklinde bir söz vardır ki yine mevsim tanımlayıcı bir ifadedir.⁶⁰

⁵⁰ Atilla Nedim-Nezih Öztüre, *Parşömen, Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama’da Değişim*, Öztüre Holding Kültür Yay., İzmir 2001, s. 14.

⁵¹ Jason Goodwin, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, çev. Armağan Anar, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007, s. 150-151.

⁵² Joseph De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Bertay, Kitap Yay., İstanbul 2005, s. 64, 244.

⁵³ Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Beynün Akyavaş, TTK Yay., Ankara 1993, s. 110.

⁵⁴ Osman Horata, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Manzum Kısımlar”, *Türkbilgi*, S. 3, 2002, s. 285; Yeliz Özay, *Evliyâ Çelebi’nin Acayip ve Garip Dünyası*, Yayınlanmamış DT, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi SBE, Ankara 2012, s. 161-162.

⁵⁵ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 1/2, haz. Zekeriya Kurşun vd., YKY, İstanbul 1999, s. 669.

⁵⁶ Erol Çağlar, *Osmanlı Lakapları*, Tuti Kitap, İstanbul 2016, s. 19-20.

⁵⁷ Berna Olgunsoy, *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış YLT, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2007, s. 223.

⁵⁸ Alaattin Uca, “Türk Toplumunda Nevruz-I,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, 2007, s. 138. Günümüzde Karapapak Türklerinin Nevruz kutlamaları bu noktada manidardır. Bu kutlamalarda ulu çınar ağacıyla ilgili yapılan ritüellerde, ağacın üst dalına konan leyleğin neye delalet ettiğine bakılır. Konuya ilişkin geniş bilgi için bk. Gülnara Gocæva Memmedova-Şureddin Memmedli, “Borçalı’da Nevruz-Bahar-Çınar Bayramı”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, S. 8/29, 2008, s. 12.

⁵⁹ Okan Bozyurt-Nusret Koca, “Başlıca Coğrafi İçerikli Atasözleri ve Bunların Milli Kültür Açısından Analizi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XIII/1, 2011, s. 96.

⁶⁰ B. Olgunsoy, agt, s. 138.

Mevsimin yanı sıra leylek hava tahminlerinde de etkili olmuştur. Leyleklerin çok yükseklere çıkması, aşağıda şiddetli bir rüzgârın gelişinin habercisi olarak görülmüştür.⁶¹

Bereket anlamı yüklenen leylekle ilgili bazı inançlar da oluşmuştur. Leyleklerin bir bölgede uzun süre kalması ya da bir yere sürü hâlinde gelmesi burada bolluk; her yıl gelen leyleklerin bir yıl gelmemesi o yıl kıtlık olacağını gösterir.⁶² Ayrıca Hidrellez günü gelen leylekler eğer kirli olursa bunun bolluk berekete işaret ettiğine inanılır.⁶³

Yaz sonunda kutsal topraklara göç eden leylek, dönüşünde gagasında taşıdığı nesnelere bağlı olarak birtakım iyi ya da kötü şeylerin haberini verdiği olan inanç, bazı inanışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mesela, leylek gagasında kara bir çaput veya beyaz bir şey getirirse ölümün çok, kanlı çaput getirirse kavga ve savaş olacağına inanılır.⁶⁴ Gagalarında kırmızı bir bezle gelirse o memleketteki kocamış kızlar gelin olur; siyah bir bezle gelirse koca karılar ölür; buğday başağı ile gelirse bolluk / bereket olacağı şeklinde bir inanış yerleşmiştir. Yine leyleğin döndüğünde yuva yaptığı yerin altına bir bez parçası atması o yıl düğünlerin çok olacağına; eğer kömür getirirse yangın çıkacağına, leylek dururken görülürse evde oturulacağına, uçarken görülürse çok gezileceğine inanılır.⁶⁵

Türk halk kültüründe kötü gözlere karşı nazarlık hazırlanması da leylek ile yakından ilişkilidir. Leylek bacaklarının evde bulundurulması ya da bunların bir parçasının kişinin üzerinde taşınmasının insanları nazardan koruyacağına inanılır.⁶⁶ Evler için yapılan nazarlıklarda leylek ayağının alt kısmına dualar yazılıp yedi ip bağlanarak evin tuvalet ve banyoya yakın olmayan, evin en büyük odasına asılır.⁶⁷ Bu inancın ileride tartışacağımız gibi konakların başodasındaki duvarlarda leylek tasvirleri ile ilişkili olması muhtemeldir. Yine nazara karşı hazırlanan muskaların içine konan malzemeler arasında leylek pisliği bulunur. Benzer şekilde hazırlanan içinde leylek kemiği bulunan bir nesnenin boyunda taşınmasının kişiye uğurlu getirdiğine, hastalıklardan ve belalardan koruyacağına dair bir inanç vardır.⁶⁸ Karı-koca arasını bozmak üzere büyülerde kullanılan muskalarda veya büyü bozmak için hazırlanan tütsülerde de leylek pisliği kullanılır.⁶⁹

Leylek, halk inançlarının yanı sıra edebiyatın özellikle de halk edebiyatının çeşitli alanlarında söz gelimi atasözü ve deyimlere ilham kaynağı olmuştur. Örneğin, leyleğin üç ya da dört yavrusu olur ve yavrularından birini yuvadan düşürür. Bu durum bir kişinin yakınlık gördüğü yerden uzaklaştırılması manasında “Leyleğin yuvadan attığı yavru”⁷⁰ olarak tanımlanır.

⁶¹ Nail Tan “Türkiye Halk Meteorolojisinde Hava Tahmini”, *1. Ulusal Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, S. 4, 1976, s. 249.

⁶² Eren Akçiçek-Nagihan Baysal, “Türk Halk İnanç ve Uygulamalarında Leylek”, *Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı*, Kömen Yay., Konya 2019, s. 279; Refiye Okuşluk Şenesen, “Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri”, *Folklor / Edebiyat*, S. 17/66/2, 2011, s. 220.

⁶³ Erman Artun, *Tekirdağ'da Hidrellez Geleneği*, Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, Tekirdağ 1990, s. 12.

⁶⁴ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1979, s. 16-20; Ç. Ç Sinmez-G. Aslım, agm., s. 212

⁶⁵ Nedim Şahhüseyinoğlu, *Anadolu Halk Kültüründe İnanç Motifleri*, İtalik Yay, Ankara 2000, s. 95; B. Olgunsoy, aht., s. 138; Özgül Küçükaslan-Mustafa Uçar, “Diyarbakır Folklorunda Hayvanlarla İlgili İnanışlar Üzerine Bir Araştırma”, *Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, S. 32/4, 2016, s. 63; Rüyada leylek görmenin yolculuğa çıkılacağına delalet etmesi hakkındaki tabiri için bk. Kemâleddin Demîrî, *Hayatü'l Hayevân (Havas ve Esrari)*, çev. Rahmi Serin, Pamuk Yay., İstanbul 2001, s. 580.

⁶⁶ Fatma Zeynep Öcalan, *Günümüzde Nazarlık: Formları, Kullanım Alanları ve İşlevleri*, Yayımlanmamış YLT, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2010, s. 49, 70. Bunları taşımının kişiye uğur getirildiğine dair inanç konusunda bk. M. Şemseddin Günaltay, *Hurafattan Hakikate Hurafeler ve İslam Gerçeği*, Derleyen: Ahmet Gökbil, Marifet Yay., İstanbul 1997, s. 291-292.

⁶⁷ P. Ergun, agm., s. 141.

⁶⁸ Ali Osman Öztürk, “Çingil, Eskişehir’de Kullanılan Bir Nazarlık”, *Millî Folklor*, S. 23, 1994, s. 16; Kemalettin Erdil, *Yaşayan Hurafeler*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1999, s. 58; Araz Rifat, *Harput’ta Eski Türk İnanışları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995, s. 171.

⁶⁹ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Kitabevi, İstanbul: 1984, s. 111.

⁷⁰ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, TDK Yay., Ankara 1971, s. 956.

“Leyleği havada görmek” deyimini çok gezen insanlara söylenir ve yolculuğa işaret eder. Boş, manasız konuşmak anlamında kullanılan “Leyleğin gagasını birbirine vurarak çıkardığı ‘tak tak’ sesine atfen ‘laklak etmek / laklaka’ kullanılır.⁷¹ Aynı şekilde bu ses “Leyleğin ömrü laklakla geçer.” atasözüne sebep olmuştur.⁷² “Leyleği kuştan mı sayarsın, yazın gelir, kışın gider.” ise, maymun iştahlı kişilere yakıştırılır. İçinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak üzere birilerini kullanmaya çalışmak anlamında “g*üne yılan kaçmak, çıkaracak leylek aramak⁷³” deyimini vardır. Çok yaşlı kişiler için ise “Leylek eti yemiş.” denir.⁷⁴

Atasözü ve deyimlerin yanında tekerlemeler, maniler, ninni ve seyirlik oyunlar da leyleğin halk kültüründe ne denli önemli olduğunu gösterir. Sözelimi çeşitli versiyonları olmakla birlikte “Leylek leylek havada / Yumurtası tavada / Gelmiş bizim bacaya / Baca kapısı açıldı / Leylek düştü bayıldı.” en bilinen çocuk tekerlemelerindendir.⁷⁵ Leyleğin pek çok türkümüzün sözlerinde geçtiği, bazı durumları / kavramları dile getirmek üzere seçildiği görülür.⁷⁶ Özellikle leyleğin hareketlerini taklit ederek yapılan seyirlik köy oyunları dikkat çeker.⁷⁷ Leylek annelerin dilinde ninnilerde de yerini almıştır.⁷⁸

Leyleğin, klasik Türk şiirinde pek fazla yer almadığı, daha çok halk şairlerinin dikkatini çektiği görülür.⁷⁹ Halk şairleri kendilerini sıklıkla seyahat etmelerinden dolayı turna, leylek, kaz, kırlangıç gibi “göç eden ve çığırın” kuşlara benzetmişlerdir.⁸⁰ Yunus Emre (1238-1328) leyleğin sesinin çirkinliğini şiirlerine yansıtmıştır.⁸¹ Diğer bir halk ozanı Kaygusuz Abdal (1341-1444) ise leyleğin göçmen / gezgin oluşu ile kendisini alakalandırıp, şiirler yazmıştır.⁸²

Leylek ile inançlı kimseler arasında bağ kuran Karacaoğlan’ın (ö. 1689 ?) leyleğin annelik ve şefkatlilik yönünü öne çıkardığı şiirleri vardır.⁸³ Diğer bir ozanımız Âşık Haydar

⁷¹ Ö. Ceylan, *age*, s. 184; Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1998, s. 541.

⁷² M. Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, s. 384.

⁷³ Metin Demirci, “Derleme Sözlüğü’ne Osmaniye, Düziçi Ağzından Katkılar-I”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/3, 2017, s. 1379.

⁷⁴ L. S. Akalın, *age*, s. 50.

⁷⁵ Bu tekerlemenin farklı versiyonları, diğer tekerleme ve maniler için bk. Aslı Ağcalar, *Silifke Halk Kültürü Araştırması*, Yayınlanmamış YLT, Mersin Üniversitesi SBE, Mersin 2009, s. 122, 296; Aziz Ayva, “Havsa (Edirne)’da Mâni Söyleme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, s. 166; İsmail Abalı, *Koçarlı Halk Kültürü*, Yayınlanmamış YLT, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın 2011, s. 233; Ramazan Karaman, “Türkiye’de Nevruz Kutlamaları”, *Millî Folklor*, Sayı 11/42, 1999, s. 46.

⁷⁶ Bu örneklerden bazıları için bk. Müge Yılmaz Aktan, “Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar”, *Folklor / Edebiyat*, S. 17/66/2, 2011, s. 246; Zehra Kaderli, “Deliorman Türk Sözel Kültüründe Müzik Geleneği”, *Türkbilgi*, S. 11, 2006, s. 146.

⁷⁷ Bu örnekler için bk. Doğan Kaya, *Anonim Türk Halk Şiiri*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 76; 302, 557; Erman Artun, “Tekirdağ Seyirlik Köy Oyunları (Leylek Oyunu, Hoca Oyunu)”, *Türk Folkloru*, S. 53, 1983, s. 22-24; Metin And, *Oyun ve Bügü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, YKY, İstanbul 2012, s. 226; Şükrü Elçin, *Türk Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 5, 19, 59,83, 91, 123; Amil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Özcan, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Kitabevi, İstanbul 1995, s. 144-145.

⁷⁸ Nenni nenni nen bebek / Seni getiren leylek / Leylek seni tutarım / Ben oğlumla yatarım. Bu ninni aynı zamanda çalışmamızda ayrıca tartışıldığı üzere leyleklerin bebekleri getirdiğine dair inanca da bir gönderme yapması bakımından önemlidir. A. Ağcalar, *agt*, s. 295. Ödemiş, Tekirdağ, Sille gibi yerlerde leylekle ilgili diğer ninniler için bk. Amil Çelebioğlu, *Ninniler Hazinesi*, Kitabevi, İstanbul 1995, s. 148, 276, 334.

⁷⁹ Ö. Ceylan, *age*, s. 184.

⁸⁰ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara:1997, s. 99.

⁸¹ Ahmet Buran, “Yunus’ta Hayvan Adları ve Fonksiyonları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 80, 1992, s. 122, 127, 138.

⁸² Bu şiir için bk. Zeynep Oktay, “Layers of Mystical Meaning and Social Context in the Works of Kaygusuz Abdal”, *Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth and Fifteenth Century Anatolia*, ed. A. C. S. Peacock-Sara Nur Yıldız, Ergon Verlag, Würzburg: 2016, s. 95; L. S. Akalın, *age*, s. 110.

⁸³ Karacaoğlan’ın bu şiiri için bk. İlhan Başgöz, *Karacaoğlan*, Cem Yay., İstanbul 1984, s. 141-142.

Bektaş (1894-1966) ise leyleği sevgilisinden haber getiren bir kuş olarak görmüş, şiirlerinde ona seslenmiştir. Günümüzde leylekler birçok şiire ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.⁸⁴

20. yüzyıl yazar / şairlerimizden Ahmet Hâşim'in (1887-1933), Dergâh dergisindeki yazılarını topladığı kitabı *Gurebâhâne-i Laklakan*'da (Kimsesiz Leylekler Bakımevi) Bursa'daki Haffaflar (Ayakkabıcılar) Çarşısı esnafının leylekler de dahil olmak üzere baktığı kuşlardan ve Mösyö Greguvar'ın köşkünün bahçesindeki hayvan hastanesinden söz eder. Yazara göre leylek, pek çok çağrışımıyla insan ruhunu etkileyerek, doğaya ve güzel sanatlara davet eder.⁸⁵

Leylek, Nasreddin Hoca'nın (1208-1284) fıkralarında da karşımıza çıkar. Hoca, hayatında ilk defa gördüğü leyleği uzun gaga, kanat ve bacaklarından dolayı biçimsiz bulur ve bir kuş olarak düşünemez. Bunun üzerine bir bıçak alıp leyleğin gaga ve ayaklarını kısaltır. Hoca bu şekilde önyargı ve insanları tek tipe çevirme anlayışına leylekler üzerinden bir gönderme yapar.⁸⁶

Türk masalları söz konusu olduğunda leyleğin, Leylek Dadı ile Fakir Köylü Kızı, Padişahla Leylek, Leylek, Tokmak, Gümüş Hamail, Topal Leylek, Kurt ve Çiftçi, Güvercin-Tilki ve Leylek, Hacı Leyley, Tilki ve Kurt, Leylekle Yavrusu gibi daha pek çok masalın kahramanı veya kahramanlarından biri olduğu görülür.⁸⁷

Birazdan sanat eserleri ile ilgili ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere leyleğin Mevlevilerde ayrı bir yeri vardır. Öyle ki Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (1207-1273) evinin bacasına yuva yapan bir leyleği ölünceye kadar beslediği, leyleğe “şeyhim” diye hitap ettiği ve leyleğin laklaklarının zikre yorarak bir manası olduğunu söylediği rivayet edilir.⁸⁸ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde ise kuşların şeyhi olarak geçen leylek bazı hikâyelerin konusunu oluşturur.⁸⁹

Mevlevi şeyhlerinden Veled Çelebi'nin (İzbudak) (1869-1950) bir anısı ise şöyledir: Resimle de ilgilenen Veled Çelebi Konya'da kireç sıvalı evlerinin duvarlarına hayvan resimleri, daha çok da leylek tasviri yaptığını, ev sahibinin kendisini babasına şikâyet ederek evi yeni baştan badana ettirdiğini söyler.⁹⁰ Bu tasvirler günümüze ulaşmasa da bu bilgi Mevleviler arasında geç dönemlere kadar leyleğin tasvirlerinin yapıldığına dair önemli bir veridir.

Bektaşî kültüründe de leyleğe dair izler bulunur. Sözelimi, Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nde Dergâh Avlusu'nda Kahveci Baba, diğer adıyla Leylek Baba adında, gerçek ismi ve kimliği unutulmuş bir dervişin makamının bulunduğu bilinir.⁹¹

⁸⁴ Mahfuz Zariç, “Turnadan Leyleğe Halk Şiirinde Göçmen Kuşlar”, *Hece Dergisi Gezi Özel Sayısı*, S. 22, 2011, s. 102-116.

⁸⁵ Gizem Ece Gönül, “Ahmet Haşim'in Davetkâr Kuşu: Leylek”, *Bizim Külliye*, S. Haziran-Temmuz-Ağustos, 2016, s. 20-23. Yazarın, “Göl Kuşları” adıyla bir araya getirdiği şiirlerindeki leylek imgesi için bk. Refika Altıkulaç Demirdağ, “Ahmet Haşim'in “Göl Kuşları”ndaki Şiirlerinde Kuş İmgesi”, *Türkbilgi*, S. 20, 2010, s. 179.

⁸⁶ Muhammed Kalaycı, *Hikâyât-ı Hoca Nasreddin (İnceleme-Transkripsiyon-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış YLT, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya 2018, s. 139.

⁸⁷ Bu masallar için bk. A. Ağcalar, *agt*, s. 412-413; Şerife Nilgün Yıldız, *Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri*, Yayınlanmamış YLT, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2011, s. 167, 168; Seyidoğlu Bilge, *Erzurum Masalları*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999, s. 20-38, 147-149; Serkan Balcı, *Türk Dünyası Masalları Tip Kataloğu*, Yayınlanmamış DT, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2019, s. 50, 89, 96, 110, 119, 138, 176, 182, 189, 243, 299.

⁸⁸ Leyleğin gagasını birbirine çarparak çıkardığı “Lâklâk” seslerinin Arapça “El-mülk lak, el-emr lak, el hamd lak” gibi yorumlanarak, “Senindir mülk, senindir emir, senindir hamd” anlamını taşıdığı söylenir. Ö. Ceylan, *age*, s. 184; Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 324.

⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî II*, çev. Veled İzbudak, MEB Yay., İstanbul 1995, s. 127, 161, 278, 288. Leyleğin arif bir kişiyi sembolize ettiği hikâye için bk. Ali Yıldırım, “Mevlânâ'nın Eserlerinde Kuş Sembolizmi”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 6, 2015, s. 246-247.

⁹⁰ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, “Veled Çelebi ile Görüştüm I”, *Yeni Adam*, S. 442/17, 1943, s. 7.

⁹¹ Mehmet Baha Tanman, “Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, 1996, s. 471.

Leyleklerin yaşadıkları bazı yerleşimlere ismini verdikleri de görülür. Söz gelimi Afyonkarahisar-Dinar Dombay Köyü yakınlarında Leylek Tepesi, Bursa-İnegöl Hamzabey Mahallesi Leylek köyü, yine Erzurum-İspir ve Antalya-Korkuteli köylerinden Leylek Köyü, Konya-Beyşehir Yeşildağ beldesi Leylekler Vadisi ve Leylekler Kavağı adıyla da tanınan Denizli Ahi Dudu Mahallesi, bunlara birkaç örnektir.

Yerleşimlerin yanı sıra Gaziantep Nizip'teki Tahtani Leylek Cami (1761 tarihli) yanı sıra İstanbul, Yedikule sur dibinde Hacı Pîrî Mehmet Efendi tarafından yaptırılan ve daha sonra Leylek Yuvası Mescidi (17. yüzyıl başı) de denilen yapılar, adlarını minaresine yuva yapan leyleklerden alır.

Anadolu'da bazı alet-edevata yine leyleğin fiziksel özelliklerine gönderme yapan, isimler konulmuştur. Söz gelimi ince uzun sapları veya yaprakları kuruyunca incelen bazı çiçeklere leylekyağı, leylekburnu / leylekgaga, yanı sıra orağın büyüğüne leylekorak gibi isimler verilmiştir.⁹² Bu örnekler günümüzde leyleğin hâlâ insan hayatının pek çok alanına nüfus ettiğini göstermeleri bakımından önemlidir.

3. Çevre Kültürler ile Osmanlı Döneminde Leylek Tasvirleri ve İkonografisi

Doğu, Batı ve Uzakdoğu kültürlerinde insanların günlük yaşamında, inanç dünyasında böylesine derin izler bırakan leyleğin, tarihin erken dönemlerinden itibaren farklı malzemelerle ve kullanımlara yönelik eşyaların veya yüzeylerin üzerine tasvirlerinin yapılması doğal bir sonuçtur. Leylek bu tasvirlerde genellikle gagasında yılan / solucanla, bazen tek başına ya da bir hikâyenin parçası olarak görselleştirilmiştir. Bu tasvirlerin en erken örneklerinden biri Şanlıurfa-Ceylanpınar yakınlarındaki Tell Halaf'ta (MÖ 6000-5400) ele geçen kaplarda karşımıza çıkar. Bu çanaklardan birinin iç yüzeyinde, arka arkaya sıralanmış, kanatları açık, uçar hâlde leylek tasvirleri dikkat çeker.⁹³

Atina Akropolis'in eteğinde Yunan Sanatının önemli eserlerinden Asklepios Tapınağı'nda, MÖ 5. yüzyılın sonlarına tarihlenen Telemachos Anıtı'nın ana kabartmasında leylek figürü görülür. Bir şehir tasvirinde büyük bir kapının yanındaki ağaçta, Yunancası Pelargos olan, bir leylek tasvir edilmiştir. Bu görüntünün Akropolis'in güney yamacındaki Asklepios kutsal alanı olduğu düşünülür ki Akropolis'in batı eteğindeki duvarların sırasını ifade etmek için leylek duvarı veya yeri anlamına gelen "Pelargikon" kullanılmıştır.⁹⁴

Erken Roma dönemine ait, Roma yakınlarında Mola di Monte Gelat'taki kazılarda ele geçen ve MS 90-110'a tarihlenen bir vazunun üzerinde yine bir leylek figürü yer alır. Bu vazunun bazı sosyal şenlik ritüellerinde katılımcılara bir mesaj vermek üzere "Tilki ve Leylek" masalına bir gönderme yaptığı, öte yandan *Pelargilerin* (leylekler) antik çanak çömlek şekillerinden birine işaret ettiği düşünülür.⁹⁵ Yine erken döneme ait MS 1. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen ve İslam örneklerinde de karşımıza çıkan leylek-yılan betimlemesi, İtalya-Boscoreale, Villa della Pisanella'nın hamamının *caldarium*unda zemin mozaiklerinde görülür (Res. 1).⁹⁶

⁹² Anonim, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* 9, TDK Yay., Ankara 1993, s. 3075.

⁹³ Konuya ilişkin tespit edilen örnekler arasından farklı malzeme, yüzey ve tarihler göz önünde bulundurularak seçim yapılmıştır. Halaf kaplarındaki tasvirler için bk. Mücella Erdalkıran, "Halaf Kapları Üzerinde Görülen Hayvan Motifleri", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Kitabı Yukarı Deniz Kiyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*, ed. Haluk Sağlamtimur vd., Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2009, s. 275-298.

⁹⁴ Roy van Wijk, *Asklepios' Arrival at Athens. A Perspective on the Athenian Introduction of the Epidaurian Asklepios Cult (420/419 B.C.E.) in the Context of the Peace of Nikias and the Interstate Relations in Classical Greece*, Yayınlanmamış YLT, Utrecht University, Utrecht 2013, s. 18-19.

⁹⁵ Murray Oswyn and others, "A 'Stork-Vase' from the Mola di Monte Gelato", *Papers of the British School at Rome*, Volume: 59, 1991, s. 192.

⁹⁶ Carole Raddato, "Black and White Mosaic with Stork and Snake", *Ancient History Encyclopedia*, 16 May 2020. Web. 13 Nov 2020 <https://www.ancient.eu/image/12252/black-and-white-mosaic-with-stork-and-snake/>. Leylek-yılan tasvirlerinin mozaiklerde sevilerek kullanıldığı örneklerden anlaşılır. Bunlardan bir diğeri 6. yüzyılın ikinci

Gagasında yılan tutan leylek kompozisyonunun yer aldığı bir başka örnek, Tokat-Niksar'da Çanakçı Deresi üzerinde bulunan Taş Köprü'dür. Köprü'nün kilit taşında gagasında yılan tutan leylek kabartmasından dolayı Leylekli veya Yılanlı köprü olarak da adlandırılan köprü, Geç Roma veya Bizans Dönemi'ne tarihlendirilir.⁹⁷ (Res. 2)

Erken Hristiyan döneminde gagasında yılan tutarak tasvir edilen leylek figürünün Tanrı ve şeytan arasındaki çatışmayı temsil ettiği düşünülür. Bu örneklerden biri İzmir-Selçuk antik Efes kentindedir. Buradaki yapılardan bir kısmının Hristiyanlar tarafından kendi inançlarına uygun olarak dönüştürüldüğü bilinir. Bu çerçevede Seraperion'da (Kızıl Avlu) özellikle dış basamaklara çok sayıda St. John'un monogramlarının kazındığı görülür. Bu monogramların yanında leylek-yılan figürü de yer almıştır (Res. 3).⁹⁸

Bizans İmparatoru I. Aleksios (sal. 1081-1118)'un oğlu İsaakios Komnenos (1093-1152'den sonra) tarafından İstanbul'da yaptırıldığı bilinen bir Oktateukh el yazmasının (Topkapı Sarayı Müzesi G.İ.8) Tesniye bölümünde yenmemesi gereken hayvanlarla ilgili kısmın görselleştirildiği sahnede konu gereği leylek figürü de yer alır. Aynı elyazmanın Yaradılış bölümünde metinle örtüşen bir biçimde Cennet Gölü tasviri sulak, verimli bir manzara olarak tasarlanmış; gölün kenarına diğer hayvanlarla birlikte iki leylek yerleştirilmiştir.⁹⁹

3. yüzyıla tarihlenen Roma, St. Maria Antiqua Kilisesi'nde bulunan bir lahitte ve Atina'da 5. yüzyıla tarihlenen İllisos bazilikasının yer mozaiklerinde gagasından yılan sarkan bir leylek,¹⁰⁰ ayrıca Van Yukarı Bakraçlı Köyü'nde 1648 yılında yaptırılan Saint Georges Jamatunu'nda, üç haçkar yüzeyinde çiftler hâlinde karşılıklı yerleştirilmiş Akleylek tasviri¹⁰¹ Hristiyan kültüründeki örneklerden birkaçını tanımlar.

Hristiyan mezar taşlarında leylek figürünün az sayıdaki örnekleri arasında, İstanbul-Şişli Gregoryen Ermeni Mezarlığı'ndaki 1910 tarihli Koloyan'ın mezarı bulunur. Bu mermer kabartmada leylekle birlikte yas tutan bir kadın tasvir edilmiştir.¹⁰²

İslam sanatında ilk örneklerden biri, Abbasi Dönemi (750-1258) Samarra kazılarında ele geçen bir duvar resmi parçasıdır¹⁰³ (Res. 4). Yer aldığı yapı türünü bilemediğimiz tasvir muhtemelen konutlardan birinin iç duvarlarından olmalıdır. Baş kısmı tahrip olmuş, uzun bacakları ve gövdesi siyah boyayla çizilmiş leyleğin karşısında toynaklı bir hayvan figürü yer

çeyreğine tarihlenen Şanlıurfa Haleplibahçe'deki Amazonlar Villasına ait çeşitli yapılarda ele geçen yer mozaiklerindeki tasvirlerdir. Geniş bilgi için bk. Seçil Üney, *Haleplibahçe Mozaikleri*, Yayınlanmamış DT, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2015, s. 24, 25, 26, 73, 80, 83, 129.

⁹⁷ Aslı Ülke-Emre Kebapcioğlu leylek-yılan kabartması altındaki haç tasvirinin köprü'nün Bizans döneminde inşa edildiğini gösterdiğini söylerler. Aslı Ülke-Emre Kebapcioğlu, "Orta Karadeniz Bölgesi İç Kısımları Tarihi Su Yapıları", *4. Su Yapıları Sempozyumu, 19-21 Kasım 2015 Antalya*, Retma Matbaa, Antalya 2015, s. 139. Köprüyle ilgili diğer bilgiler için bk. Hamza Gündoğdu, "Tokat'tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 13 2004, s. 67-70.

⁹⁸ Geniş bilgi için bk. Sabine Ladstätter, "Ephesos from Late Antiquity until the Late Middle Ages", *Proceedings of the International Conference at the Research Center for Anatolian Civilizations, Koç University, Istanbul, 30th November-2nd December 2012*, ed. Sabine Ladstätter and Paul Magdalino, Verlag Holzhausen GmbH, Wien 2019, s. 43, 45.

⁹⁹ Resim ve ikonografisi için bk. Necla Kaplan, *Bizans Dönemi Resimli Oktateukh El Yazması: Seraglio (Topkapı Sarayı Gi.8)*, Yayınlanmamış DT, Anadolu Üniversitesi SBE, Eskişehir 2017, s. 55-57, 474-475.

¹⁰⁰ Athen Byzantine and Christian Museum. Eser hakkında geniş bilgi için bk. https://www.byzantinemuseum.gr/en/permanentexhibition/ancient_world_to_Byzantium/temples_of_the_new_religion/?bxml=1756. Bizans Dönemi mozaiklerinde gagasında yılan tutan leylek figürünün severek kullanıldığı anlaşılır. Konuya ilişkin diğer birkaç örnek için bk. Emine Özkaya Daloğlu, *Anadolu'da Erken Bizans Dönemi Figürlü Zemin Mozaikleri*, Yayınlanmamış YLT, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale 2011, s. 26, 66.

¹⁰¹ Eda Eriş Kızgın, *Yedikilise Manastırı (Varagavank) Mimarisi ve Plastik Süslemeleri*, Yayınlanmamış YLT, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van 2017, s. 53-54, 107.

¹⁰² Selda Alp, "İstanbul Hristiyan Mezarlıklarındaki Hayvan Sembolleri", *Sanat Tasarım Dergisi*, S. 7, 2017, s. 206.

¹⁰³ Eserle ilgili geniş bilgi için bk. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_OA-10997, Museum number OA+.10997

alır. Bu örnek birazdan Selçuklu ve Osmanlı dönemi saray / konaklarında mekanların iç yüzeylerinde karşılaşacağımız farklı malzemelerle yapılmış leylek tasvirleri gibi, nazara karşı korunma aynı zamanda hanenin bolluk / bereketinin artması amacıyla yapılmış olmalıdır.

Anadolu Selçuklu dönemi (1075-1308) eserlerinde leylek tasvirine Kubadabad Sarayı'nda ele geçen çini parçalarında rastlanır. Sekiz kollu yıldızlardan oluşan duvar çinilerinin birinde, kanatları açık bir leylek figürü vardır.¹⁰⁴ Beyşehir Gölü'nün sakinlerinden olan leylek, sarayın duvarlarında bu görüntüsüyle yerini almıştır.

Eratna Beyliği döneminde, kitabesine göre 1335 yılında Emir Seyfeddin Sungur tarafından inşa ettirilen Niğde Sungur Bey Camisi'nin¹⁰⁵ doğu taç kapısındaki çeşitli kuş figürleri arasında leylek figürünün de yer aldığı söylenmektedir.¹⁰⁶

Beyşehir Kubadabad Sarayı örneğine benzer bir tasarım Memlûk dönemine (1250-1517) ait, altıgen biçimli duvar kaplaması çini üzerinde görülür. Turkuaz sır altına siyahla, nar dallarına yönelmiş, gagasını açmış bir leylek tasviri yapılmıştır.¹⁰⁷ Burada leyleğin nar ağacı ile birlikte tasvir edilmesi nazara karşı koruma sağlamasına dair inancın yanı sıra bereket-bolluk anlamına gönderme yapıyor olmalıdır.

İslam kitap resmi söz konusu olduğunda leylek figürüne minyatür, cild, tezhip / halkâr ve katı'a gibi alanlarda sıklıkla yer verildiği görülür. Bunlardan biri ilginç bir örneği oluşturur. Bu Ferideddün Attar'ın (ö. 1221) *Mantıku't-Tayr* adlı kitabının 1456 tarihli bir nüshasında yer alan Zümrüdüanka'nın (Simurg, anka kuşu) kendini yakma sahnesidir¹⁰⁸ (Res. 5). Bu sahneyi ilginç kılan kendi küllerinden yeniden doğan Zümrüdüanka'nın, metinde bahsedilmemesine rağmen bir leylek görünümünde tasvir edilmiş olmasıdır. Bu şekilde bir resimlemeye gidilişi, leyleğin doğum ve ölümün sembolü olarak bilinmesinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Benzer bir konuya dikkat çeken başka bir örnek, Safevi döneminde 1560–1580 yılları arasında üretildiği düşünülen bir *Kıyas-ı Enbiyâ* nüshasında yer alır.¹⁰⁹ İbrahim Peygamber'in (MÖ 2300–2000 yılları) Allah'a inanmayan putperest Nemrud tarafından ateşe atılması sahnesinde alevler içindeki Peygamber'in üzerinde, biri arkasına dönmüş iki siyah leylek tasviri metinde bahsi geçmemesine rağmen yer almıştır (Res. 6). Kara leyleğin olumsuz bir anlam taşıdığı bilinmektedir.¹¹⁰ Bu türden tasvirler leyleğe dair yazılı olmayan, ancak toplum hafızasında yer etmiş sözel kültürden yerleşen geleneğin / inancın görselleştirilmesidir.

Leyleğin bir metni görselleştirme veya bir sembole gönderme amacı olmaksızın tek sayfa albüm resminde yer aldığı bir örnek Babürlülerde (1526-1857) karşımıza çıkar. Albüm resimlerinin üretiminin hızlandığı 16. yüzyıl sonlarında, muhtemelen Hindistan'ın faunasını

¹⁰⁴ Meliha Yılmaz, *Anadolu Selçuklu Saray ve Köşkerlerinde Kullanılan Figürlü Çinilerin Resim Sanatı Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış DT, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1999, s. 248; Rüçhan Arık, *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000, s. 104.

¹⁰⁵ Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, TTK yay., Ankara 2001, s. 50.

¹⁰⁶ Alper Altın, "Eratna Beyliği Mimarisinde Figürlü Süsleme", *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları*, ed. Osman Kunduracı-Ahmet Yavuzılmaz, Nüve Kültür Merkezi Yay., Konya 2019, s. 184.

¹⁰⁷ Resim ve çini parça ile ilgili geniş bilgi için bk. http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;it;Mus01;2;en

¹⁰⁸ Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Orientabteilung, MS or. oct. 268. Ilse Sturkenboom, "Eine illustrierte Handschrift von Farīd ad-Dīn 'Attārs Vogelgesprächen Mantıq at-Tayr in der Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz", *Aus Buchwerkstatt und Bibliothek: Manuskriptkulturen des Mittelalters in Orient und Okzident: Vorträge der Ringvorlesung des Zentrums für Mittelalterstudien der Otto-Friedrich-Universität Bamberg im Sommersemester 2011*, ed. Lorenz Korn and others, Bamberg 2014, s. 173-230. Elyazmanın içindeki "Kuşların Toplantısı" sahnesindeki leylek figürü için bk. Aynı yayın, Res. 2, s. 220.

¹⁰⁹ İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 980. Necla Kaplan, *Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 980 Numaralı Kıyas-ı Enbiyâ Nüshası ve Tasvirleri*, Yayınlanmamış YLT, Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli 2013, s. 30-31.

¹¹⁰ Kara leyleğin renk sembolizmi açısından olumsuz anlamda kullanılmasıyla ilgili bk. Müge Yılmaz Aktan, "Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar", *Folklor / Edebiyat*, S. 17/66/2, 2011, s. 246.

merak eden bir İngiliz patron için sipariş edilen bu albümün içinde yer alan tasvirde, leylek doğal yaşam ortamında canlandırılmıştır¹¹¹ (Res. 7).

Leylek tasvirlerinin Doğu coğrafyasında kesintisiz devam ettiğini gösteren bir başka örnek Kaçar hükümdarı Muzaffereddin Şah döneminde 1896-1907 yılları arasında inşa edilen İran-Hoy şehrindeki Hane-i Kebir'in süslemelerinde görülür. Yapının orta kat odasının ocak nişinde mukarnasların altındaki manzara tasvirinde ceylan ve leylek figürleri görülür.¹¹² Bu döneme ait bir başka örnek lake bir cildin, sağ kapağı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 1340) üzerindeki doğa tasvirinde yer alır. Çeşitli bitki ve hayvanlar arasında, altın gökyüzünde uçan leylekler manzarayı tamamlamaktadır (Res. 8).¹¹³

Çalışmamızın ağırlıklı kısmını oluşturan Osmanlı Dönemi örnekleri ise farklı malzeme ve yüzeylere bazen tek, bazen bir kompozisyonun içinde leyleğe yüklenen anlamları görselleştirmek üzere, bilinçli bir şekilde uygulanmıştır.¹¹⁴

Mimari süsleme söz konusu olduğunda leyleğin duvar resmi olarak tasarlandığı örnekler kitap sanatları gibi öne çıkmaktadır. Bu uygulamalar arasında 1871'den önce yapılmış olduğu düşünülen Yozgat Nizamoglu Konağı'nın¹¹⁵ sofasının güneye bakan tavan saçağında, deniz kızının yanında, gagasında yılan tutan leylek tasviri bulunur. En geç 1801 yılına tarihlenen Muğla / Datça (Reşadiye) Mehmet Ali Konağı'nda da benzer bir tasarım¹¹⁶ görülür (Res. 9). Bir manzaranın içinde olmayıp, gagasında yılan tutan leylek tasvirinin benzer bir örneği Kocaeli / Derince Tahtalı Köyü'nde, kitabesine göre 1893 yılında Kocabaşoğlu Yusuf Ağa için yapılan Beş Divanlı Rıza Bey Konağı'nın¹¹⁷ birinci kat balkonu, batı kısmında yer alır (Res. 10). Burada iki leylek yan yana ve gagalarından birer solucan (yılan?) sarkar şekilde tasvir edilmiştir.¹¹⁸ Bu tasvirlerin evlerin duvarlarına yapılma nedeni leyleklerin nazar ve bereketle ilişkisi olmalıdır.¹¹⁹

Osmanlı mezar taşı süslemelerinde kuş figürlerine rastlansa da leyleğin neredeyse hiç tercih edilmediği görülür. Birazdan hat-levha örnekleri kısmında daha ayrıntılı ele alınacak Mevlevi dervişlerinden 1828'de vefat eden Hasan Dede'nin mezar taşında kanatlarını açmış, bir leylek tasvirinin bulunduğu Şehabeddin Uzluk söyler (Res. 11). Zeytinburnu Merkez Efendi Kabristanı'ndaki Leylek Dede'nin mezar taşı yol açma çalışmaları sırasında kaybolduğundan

¹¹¹ Anonim, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin Recent Acquisitions A Selection: 2000-2001*, Volume: LIX/2, Metropolitan Museum of Art New York 2001, s. 16.

¹¹² Resul Yelen, "İran'da Bir Sivil Mimari Örneği Üzerine Gözlemler 'Hoy-Hane-i Kebir'", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 1/35, 2017, s. 395.

¹¹³ Cild kapağıyla ilgili geniş bilgi için bk. Gülseher Kahraman, *Kaçar Lake Cilt Tezyinatı*, Yayınlanmamış YLT, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, İstanbul 2014, s. 86.

¹¹⁴ Örneklerin tanıtım ve değerlendirmesinde önce mimari süsleme, ardından el sanatı örnekleri ele alınmış; bu eserler kendi içinde bir kronoloji ile değerlendirilmiştir.

¹¹⁵ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 58.

¹¹⁶ Tarihleme ve tasvir için bk. Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1977, s. 138-139, 241; Günsel Renda, "Datça'da Eski Bir Türk Evi", *Sanat Dünyamız*, S. 2, 1974, s. 22.

¹¹⁷ Esra Çelik-İnci Kuyulu Ersoy, "Kocaeli Yapılarında Bulunan Resimli Bezemelerden Örnekler", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2015, s. 1654; Volkan Şenel, *Tarihi Yönüyle Derince*, Derince Belediyesi Kültür Yay., Kocaeli 2012, s. 345.

¹¹⁸ Esra Çelik-İnci Kuyulu Ersoy, yapıda diğer örneğin, balkonun doğusundaki su birikintisinden su içerken tasvir edilen bir leylek olduğu söyler. Ancak bu, leyleğe göre daha uzun dalgalı bir boynu ve kısa gagasıyla başka türde bir su kuşu olmalıdır. E. Çelik-İ. Ersoy, agm, s. 1655, 1663, Fotoğraf 11.

¹¹⁹ Leylek figürünün evin iç duvarlarına çizilerek nazarlık gibi kullanılmış olmasını düşündüren ilginç bir örnek Kapadokya'da karşımıza çıkar. Bir evin duvarında bir selvi (?) ağacının yanında gagasında yılan tutan leyleğin üzerinde nazara karşı söylenen "Maşallah" yazısı bu görüşü kuvvetlendirir. Resim için bk. Örcün Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul'undan Kuşevleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 34, res. 83.

günümüze ulaşamamıştır.¹²⁰ Bu mezar taşındaki tasvir, Leylek Dede'nin fiziksel görünümünü ve hat eserleriyle ilişkilendirildiğinde özel bir tercih olarak kalmaktadır.

Leyleğin Osmanlı kitap veya albüm resimlerindeki ilk örneğine Fatih Sultan Mehmed'in (1432-1481) çocukluk defterinde¹²¹ (İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 2324) rastlanır. Defterde çeşitli eskiz ve yazı denemeleri arasında bir leylek figürü dikkat çeker. İstanbul'un kent hayatında, insanlarla iç içe yaşan leylekler, şehzadenin de ilgisini çekmiş ve desen çalışmalarının arasına girmiştir (Res. 12).

Diğer bir örneğimiz, Seyyid Lokmân Âşûrî (ö. 1601'den sonra) tarafından 1579'da yazılan ve tasvirleri Nakkaş Osman (16. yüzyıl başı-sonu) tarafından yapıldığı anlaşılan¹²² *Târîh-i Sultân Süleymân*'da yer alır. Bu sahne Kanuni Sultan Süleyman'ın (1494-1566) Zigetvar Seferi öncesinde Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaretidir. Söz konusu ziyaret nisan ayında yapılırsa da tasvirde türbenin solunda sararmaya başlayan yapraklarıyla sonbaharı anımsatan ulu bir ağacın üzerindeki yuvasında leylek figürleri dikkat çeker (Res. 13). Bu anlatım biçiminin güz mevsiminde göç etmek üzere olan leyleklerle Sultan Süleyman'ın, Zigetvar Seferi'ndeki ölümüne bir gönderme yapıldığı düşünülür.¹²³

Osmanlıların eyaletlerinde üretilen bir dizi resimli el yazmasının minyatür ve sayfa kenarında leylek tasvirlerine sıklıkla yer verildiği dikkat çeker. Bunlardan biri birçok kitapta hayatının farklı kesitlerinden konuların resimlendiği Süleyman Peygamber'le ilgilidir. Örneklerimizden ilki Ali Çelebi (ö.1550?) tarafından çevrilen *Hümâyunnâme* adlı kitabın 1589 yılında Bağdat Nakkaşhanesi'nde yapılan Süleyman Peygamber'e yaşam suyunun getirilmesi sahnesidir.¹²⁴ Resimde peygamberin tebaasından biri olan beyaz leylek Hz. Süleyman'ın hemen sağ yanında yerini almıştır (Res. 14). Bir önceki resimde diğer dünyaya göçü simgeleyen leylek, burada yaşam suyuyla ilgili olarak yaşamı-ölümsüzlüğü vurgulamış olmalıdır.

Yine Bağdat Nakkaşhanesi'nde Lamiî Çelebi'nin (1472-1531) *Maktel-i Âl-i Resûl* adlı eserinin 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başlarında hazırlanan bir nüshasında¹²⁵ halkâri ile bezenmiş sayfa kenarlarında gagasında yılan tutan leylek tasvirleri yer alır. Örneklerden ilki, Hz. Hüseyin'in ordusunun Hürr b. Yezid önderliğindeki savaşı, diğeri Kerbelâ'dan sonra Hz. Hüseyin'in kuşağını çalan deveci sahnelerinin sayfa kenarlarındadır (Res. 15). Metne göre bir deve çobanı Hz. Hüseyin'in kuşağını almak ister. Hz. Hüseyin engellemek üzere devecinin elini tuttuğunda, deveci kılıçla onun parmaklarını keser ve hemen ardından uzun tırnaklı, siyah renkli, şeytana benzer bir yaratığa dönüşür. Böyle bir tasarım Şii inancında derin bir acının kaynağı Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ olayının acısını vurgulamak üzere tercih edilmiş olmalıdır.¹²⁶ Resmin yer aldığı sayfanın kenarında leyleğin gagasında yılan tutması, deve çobanının Hz. Hüseyin'e yaptığı kötülüğe karşı çirkin bir yaratığa dönüşmesi arasındaki ilişkiye

¹²⁰ Ali Haydar Bayat, "Hüsn-i Hat Sanatında Mevlevilik ve Mevleviler", *Tasavvuf Kitabı*, haz. Cemil Çiftçi, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 557-558; Şahabeddin Uzluk, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, TTK Basımevi, Ankara 1957, s. 66-67.

¹²¹ Bu defterle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Süheyl Ünver, *Fatih'in Çocukluk Defteri*, Kemal Matbaası, İstanbul 1961.

¹²² Chester Beatty Library, T. 413. Serpil Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2012, s. 117.

¹²³ Burcugül Toraman, "Kanûnî'nin Son Seferini Konu Alan Bazı Tasvirlerdeki Sembolik Dil Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. LII, 2018, s. 20.

¹²⁴ Londra, British Library Add. 15153. Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: I Minyatür*, İş Bankası Yay., İstanbul 2004, s. 84. El yazması ve resimleri hakkında geniş bilgi için bk. Şebnem Parlador, "Ali Çelebi'nin *Hümâyunnâmesi*: The British Library Add.15153", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XX/1, 2011, s. 93-131.

¹²⁵ Londra, British Library Or.7238

¹²⁶ Oben Lale Kalgay, *Lamiî Çelebi'nin Maktel-i Âl-i Resûl Adlı Eserinin Tasvirli Bir Nüshası: İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi T. 1958*, Yayınlanmamış YLT, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2015, s. 83, 89, 93.

işaret ediyor olmalıdır. Halkâri bezemelerde leylek tasvirlerinin yer aldığı başka örnekler de mevcuttur.¹²⁷

İlginç bir leylek tasvirine, resimleri asıl adı Abdülcélil Çelebi olan Sultan III. Ahmed (1673-1736) döneminin ünlü nakkaşı Levnî (ö. 1732) tarafından yapılan ve Sultan'a 1729-1730'da sunulduğu düşünülen Vehbî'nin (ö. 1736) *Surnâme*'sinde¹²⁸ rastlanır. Kitapta, şehzadelerin sünnet düğününün Ok Meydanı'ndaki gece gösterileri de resimlenmiştir. Bu gösterilerden birinde mekanik bir oyuncak olarak tasarlanmış "Afrasiyap Türbesi" adı verilen topçu bölüğünün yaptığı kaleye benzer bir yapının çatısı üzerinde gagasından ışık saçan bir leylek tasviri yer alır¹²⁹ (Res. 16). İstanbul'da çatı, direk ve minarelerin vazgeçilmez konukları olan leyleklerin, kent halkını heyecanlandıran bir ortamın tasvirinde yer alması konuyu daha neşeli bir hâle getirmiştir.

Osmanlı dönemi kâğıt oymacılığı (katı'a) sanatında da leylek tasvirleri görülür. Bunlardan biri tarihi ve yazarı bilinmeyen muhtemelen 17. yüzyıl başlarında hazırlanmış *Recueil Costumes Turcs et Fleurs*¹³⁰ adlı bir kıyafet albümüdür. Bu albümde saraylılar ve Osmanlı halkına ait tek sayfa resimlerle birlikte; katı'a ile yapılmış örnekler arasında bir ağaç üzerindeki yuvalarında iki leylek figürü bulunur (Resim 17). İstanbul saray ve halk hayatının bir parçası olan leylek, bu çevreyi tanımak isteyen meraklılarına sunulmak üzere, albümde yerini almıştır.

Osmanlı hat sanatında leylek tasvirleri söz konusu olduğunda ilk olarak mezar taşı kısmında değindiğimiz Hasan Leylek Dede'den ve leylek biçimli besmele istifinden söz etmek gerekir. Yenikapı Mevlevihanesi dedelerinden olan Leylek Dede, ismini uzun boynundan dolayı belini eğerek yürüyüşünden almıştır. Leylek Dede'nin, leylek şeklinde 1794 tarihli besmele istifli hattında Hattat Abdülğani'nin yazdığı "Aşk-ı Mevlâna ile hayretzede / Mevlevi Seyyid Hasan Leylek Dede" ibaresi okunur¹³¹ (Res. 18). Şehabeddin Uzluk, sanatçının bu yazı-resmi çok tekrarlayarak yaptığı için bu ismi aldığını belirtir ve birkaç kişinin koleksiyonunda benzer örneklerini gördüğünü söyler.¹³² Hasan Leylek Dede'nin bu yazı-resmi sonraki yıllarda başka hattatların da ilgisini çekmiş ve eserlerinin konusunu / biçimini oluşturmuştur.¹³³ Bunlardan biri

¹²⁷ Konuya ilişkin başka bir örnek, figürlü madalyonlarla metin arasında kalan boşluklarda, birçok hayvan tasviri ve bitkisel bezemeye birlikte leyleğin de yer aldığı, 1603-1606 tarihleri arasında hazırlanan bir *silsilenamedir* (Ankara, Etnografya Müzesi, env. no. 8457). Eser için bk. Sadi Bayram, "Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Silsile-nâme", *Vakıflar Dergisi*, S. 28, 2004, s. 324; Tezhipte leylek tasvirinin görülmesine ilişkin bilgi için bk. İnci Ayan Birol, "Tezhip", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 2012, s. 61.

¹²⁸ İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 3593.

¹²⁹ Esin Atıl, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Koçbank, İstanbul 1999, s. 200; Metin And, *40 Gün 40 Gece / Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*, Toprakbank Creative Yay., İstanbul 2000, s. 94.

¹³⁰ Bibliothèque nationale de France, OD-26. Resim için bk. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69358215/f249.item.r=OD>

¹³¹ A. H. Bayat, agm., s. 557-558; Mümine Banu Hidayetoğlu, *XVII.-XIX. Yüzyıl Mevlevi Sanatkârlar*, Yayınlanmamış YLT, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2019, s. 16-17. Ş. Uzluk, *age*, s. 67; M. Aksel, agm, s.1429.

¹³² Diğer eserler hakkında bilgi için bk. Ş. Uzluk, *age*., s. 66-67.

¹³³ Mustafa Rakım Efendi'ye (1757-1826) atfedilen leylek biçimli Besmele hattın aslında Beşiktaşlı hattat Hacı Nuri Korman'a (1869-1951) ait olduğu yolundaki görüş için bk. Ali Alpaslan, "Yazı-Resim", *Boğaziçi Üniversitesi*, S. 1 1973, s. 11. Osman Yümnî Efendi (1839-1919) İsmail Hakkı Altunbezer (1880-1946), Eymen Hassan (1998-) gibi sanatçılar ve leylek biçimli istif hattın oluşan eserleri için bk. Fatih Özkafa, "Hayvan Tasvirli Hat Eserleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S. 6/5, 2017, s. 2299-2322; Hasan Leylek Dede'nin bu eseri örnek alınarak, 1957 yılında Süheyl Ünver tarafından da katı'a tekniğinde yapılmıştır. Geniş bilgi için bk. Gülbün Mesera, *Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı (Katı')*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1991, s. 60, 112. Süheyl Ünver- Gülbün Mesera, *Türk İnce Oyma Sanatı "Kaatı"*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1980, s. 15; A. Süheyl Ünver, *Leylek Dede, Tasavvuf Kitabı*, haz. Cemil Çiftçi Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 638. Malik Aksel, *Türklerde Dini Resimler*, haz. Beşir Ayvazoğlu, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 64-68.

yine Mevlevi hattatlardan İsmail Zühdi Efendi'nin (ö. 1806) 1798 tarihli levhasıdır.¹³⁴ (Res. 19) Camaltı resimlerde yazı-resim olarak tasarlanan figürler içinde leyleğin de yer aldığı söylenmektedir.¹³⁵

Halk sanatında leylek tasvirinin görüldüğü az sayıda örneklerden biri Âşık Ömer (ö. 1707?) *Divanı*'nın tarihi bilinmeyen¹³⁶ taşbaskı bir nüshasında (Gül Derman Koleksiyonu) görülür. Bir leyleğin Mecnun'un başına yuva yapması sahnesinde leylek konunun kahramanlarından biri olarak çizilmiştir (Res. 20).¹³⁷ Bu kitapta, Leyla'nın ailesinin Mecnun'dan uzaklaşmak için gizlice göç ederken, Leyla'nın bir köpekle yaptığı konuşmayı yanlış anlayan Mecnun'un, Leyla'yı takip etmeyi bırakarak, sevgilisini beklemek üzere bulunduğu yerde uzun süre kalması ve başının üzerine leyleklerin yuva yapması görselleştirilmiştir. Bu sahnede başında, içinde yavru leyleklerin bulunduğu yuvayla tasvir edilen Mecnun, önünde duran leyleğe yem vermektedir.

Leylek tasvirlerinin Osmanlı seramik kaplarının bezemelerindeki kullanımı Kütahya üretimlerinde dikkat çeker. Bu örneklerden ikisi Suna ve İnan Kırış koleksiyonundadır. İlki, 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen tabakta gagasından yılan sarkan bir leylek figürü görülür (Res. 21). Aynı tarihlerde ve aynı atölyeye ait diğer bir örnek, ön yüzde yapraklı dalların çevrelediği leylek tasviriyle bir mataradır (Res. 22).¹³⁸

Osmanlıların geç döneminde Rokoko ve Barok tarzında yapılmış 1906 tarihli bir vazoun gövdesi üzerindeki büyük madalyonlardan birinde, nehir kenarında sonbaharda avlanan leylek tasvirleri görülür¹³⁹ (Res. 23). Su kenarlarının vazgeçilmez kuşlarından leylek burada doğal yaşam ortamında canlandırılmıştır.

Halılarda leylek figürlerine Kumkapı olarak adlandırılan grupta rastlanır. Bunlardan biri 1880'li yıllarda Zareh Penyamin tarafından dokunan halıdır (Res. 24).¹⁴⁰ Halının merkezindeki daire biçimli ana madalyonun alt ve üst ucundaki salbeklerin içinde karşılıklı yerleştirilmiş iki leylek figürü bulunur. Duvar resimlerinde olduğu gibi insanların yaşamlarının geçtiği mekânların zeminlerinde leylek figürlerinin yer aldığı halılar, nazara karşı korunmanın yanında hanenin bolluk ve bereket içinde yaşaması dileğiyle ilişkili olmalıdır.

Osmanlı dönemi sonrasında leyleğe yüklenen bazı anlamların hâlâ korunduğu anlaşılır. Yakın bir zamandan bir örnek leyleğin yuva, bereket, şans anlamlarına gönderme yapan Yapı Kredi Bankası için Sabiha Rüştü Bozcalı (1904-1998) tarafından tasarlanan bir evin bacasındaki yuvasında, gagasını yukarı kaldırmış leylekli logodur¹⁴¹ (Res. 25). Ayrıca illüstratör ve

¹³⁴ İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, GY-314/40. Eserin üzerinde tarih sehven 1213/1798 yerine 1013/1604 olarak yazılmıştır. Geniş bilgi için bk. Uğur Karataş, *Hattat İsmail Zühdi Efendi'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Yayınlanmamış YLT, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2018, s. 1, 36, 112, 271, 277, 286.

¹³⁵ Emine Nas, "Türk Halk Resminde Eklektik Bir Üslup: Camaltı Resimler", *Milli Folklor*, S. 28/112, 2016) s. 101. Yazar makalesinde konuya ilişkin bir örnek vermemiş; araştırmalarımızda da camaltı resimlerde leylek tasvirli bir örneğe henüz ulaşamamıştır.

¹³⁶ Eser 19. yüzyıl ortalarında basılmış olmalıdır.

¹³⁷ Gül Derman, *Resimli Taş Baskısı Halk Hikayeleri*, AKM Yay., Ankara 1988, s. 94, 97.

¹³⁸ Hülya Bilgi, *Suna ve İnan Kırış Vakfı Koleksiyonu Kütahya Çini ve Seramikleri Katalog*, Pera Müzesi, İstanbul 2006, s. 115-116; Garo Kürkman, *Toprak, Ateş, Sır Tarihsel Gelişimi Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri*, Suna ve İnan Kırış Vakfı, İstanbul 2005, s. 219; Laure Soustiel: *Suna-İnan Kırış ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarından Osmanlı Seramiklerinin Görkemi XVI.-XIX. Yüzyıl Katalog*, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 150

¹³⁹ Vazo hakkında daha geniş bilgi için bk. Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri Koleksiyonu'nun Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış DT, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, İstanbul 2011, s. 183.

¹⁴⁰ Şerife Karaman, *Kumkapı Halıları: 19- 21. Yüzyıllar*, Yayınlanmamış YLT, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2018, s. 166-167. Leylek figürü halıların yanında dokumalarda da karşımıza çıkar. Söz gelimi bunlardan biri Isparta-Yalvaç düz dokumalarıdır. Geniş bilgi için bk. Hande Kılıçarslan, *Isparta İli Yalvaç İlçesi Geleneksel Düz Dokumaları*, Yayınlanmamış YLT, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2014, s. 72, 178, 190.

¹⁴¹ Sema Yozgat, *Türk Mitolojisindeki Grafik Sembollerin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansımaları: Kuş Figürü Örneği*, Yayınlanmamış YLT, Ordu Üniversitesi SBE, Ordu 2019, s. 137; Emin Nedret İşli ve Ömer Durmaz,

tasarımcı İhap Hulusi Görey (1898-1986) de bu bankanın benzer anlamlarına karşılık gelen leylekli afişini tasarlamıştır. Afişin üzerinde “Size de Bir Yuva” yazan, sermayeyi temsil eden para destesi üzerinde yuvaya karşılık gelen bir ev ve bebeğe gönderme yapan bir leylek tasviri yer alır.¹⁴²

Sonuç

Belirgin fiziksel özellikleri olan leylek hem Türk hem de Doğu, Uzakdoğu ve Batı toplumlarında saygı gören, pek çok inancın kaynağını oluşturmuş göçmen kuşlardandır. Sabahın, yaşamın, ruhun, soyun, dindarlığın, doğruluğun, iyiliğin, saflığın, adaletin, doğurganlığın, bereketin, yolculuğun, baharın, yaşamın-ölümün, neşenin ve mutluluğun sembolü olarak görülen leylek; birçok hikâye / masalda nazik ve zeki bir karakteri, saflığı, akıllılığı ve yardımseverliği temsil etmiştir.

Türk destanlarında da karşımıza çıkan leylek, belki de dünya kültürleri arasında en çok doğum ve bebeklerin dünyaya getirilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Orta Asya Türk Kültüründe ise kadın ve çocukların koruyucu, doğum ve bereketin Tanrıçası Umay’ın leylek biçiminde algıladığı anlaşılır.

Osmanlı toplumunda göçleri sırasında kutsal topraklara giden leyleğe, “Hacı Baba” sıfatına layık görülmüş; öldürülmeleri, yuvalarının bozulması, etinin yenmesi günah sayılmıştır. Leyleğe duyulan bu büyük saygı, adlarına vakıflar kurulmasını sağlamıştır. Bu saygı zaman zaman Evliya Çelebi’nin yanı sıra Osmanlı topraklarına gelen seyyah, misafir veya bürokratların da dikkatini çekmiş ve *seyahatnamelerinde* söz ettikleri bir konu olmuştur.

Leyleğin Osmanlı toplumunda ne kadar önemli bir yer edindiğini gösteren konulardan bir diğeri, lakaplara ve yakıştırmalara, yapı ve yerleşimlerin yanı sıra çeşitli alet-edevata isim verilirken ilham kaynağı olmasıdır.

Anadolu halk kültüründe pek çok inancın leyleğe dayandığı da anlaşılır. Mevsimle alakalandırılan bu kuş, baharla birlikte Anadolu topraklarına geri dönmesinden dolayı Nevruz’un da habercisi olmuştur. Leyleğin bir yerleşimde kalma süresi, gagasında getirdiği nesnelere bolluk-yokluğa, doğuma-ölüme, evliliğe işaret etmiş; uçar veya durur hâlde görünmesi seyahate yorumludur.

Türk halk kültüründe leylekle ilgili bir diğer konu nazar ve büyüdür. Nazara veya büyüye karşı kişilerin takması veya evlerde duvara asılmak üzere nazarlıkların hazırlanması leylek kemiği, ayağı ve pisliği kullanılmıştır. Bu nesnelere, nazara karşı önlem alınırken yanında kişiye uğur getirdiğine, hastalıklardan ve belalardan koruyacağına dair bir inanç yerleşmiştir.

Leylek halk inançlarının yanı sıra Türk atasözü ve deyimlerine, tekerlemelere, manilere, türkülere, ninnilere, masallara, fıkralara ve seyirlik oyunlara da kaynaklık etmiştir.

Bektaşilik ve Mevlevilik gibi tarikatlardaki dervişlere, leyleğin fiziksel özelliklerine gönderme yapan isimler verildiği, leyleklerin tarikat ehli tarafından korunup-kollandığı ve tarikat edebiyatında bahsi geçtiği görülür. Leylek özellikle Mevlevilerde yazı-resim tasarımlarında karşımıza çıkmaktadır.

Dünya kültürlerinde bu denli yer edinen leyleğin sanat eserlerinde kendini göstermesi olağandır. Leylek figürü, tarihin erken dönemlerinden itibaren sanatın pek çok alanında bazı kavramları görselleştirmek üzere bilinçli bir şekilde kullanılmıştır.

“Ben Türkiye’nin İlk Kadın İllüstratörüyüm”, *Yazılar*, Grafik Tasarımcılar Meslek Kuruluşu Derneği, S. 187, 2018, s. 2-4.

¹⁴² Geniş bilgi için bk. Mutlu Er, “İhap Hulusi Görey’in Cumhuriyet Dönemi Afişlerinin Göstergibilimsel Açından İncelenmesi”, *Türkbilig*, S. 23, 2012, s. 123-124.

İslam inancını kabul etmiş toplumların sanat eserlerinde de leylek figürü karşımıza çıkar. Osmanlı örnekleri söz konusu olduğunda daha çok konak gibi sivil yapıların duvarlarında ve kitap sanatlarında bu kuşun tasvirlerinin kendisine yüklenen anlamları yansıtmak üzere tercih edildiği anlaşılır. Duvar resimlerinde özellikle leyleğin gagasında yılan tutarak tasvir edildiği görülür. Bu kompozisyon, konak yaşayanlarını çeşitli belalardan korumak üzere nazarlık gibi; aynı zamanda haneye bolluk-bereket getirmesi temennisiyle kullanılmış olmalıdır. Halılardaki leylek tasvirlerinin de aynı bakış açısıyla yapıldığı kabul edilebilir.

Leyleğin kitap sanatlarında İstanbul'un yanı sıra daha çok Bağdat nakkaşhanesinde üretilen bir grup el yazmanın resim ve sayfa kenarı halkârlarında yer aldığı görülür. Leyleğin bu örneklerde bazen metinde bahsedilmediği hâlde kendisine yüklenen anlamların konu ile örtüşerek, bir simge gibi kullanımı dikkat çeker. Kitapların sayfa kenarlarındaki leylek figürleri ise resimlerin içeriğiyle örtüşerek, konuyu pekiştirmek üzere tercih edilmiştir.

Bu figür kâğıt oymacılığı (katı'a), ebrû, hat sanatı gibi kitap sanatlarının çeşitli kollarının yanı sıra taşbaskı resimlerde de kendini gösterir. Özellikle Mevlevî dedelerinden Hasan Leylek Dede'nin ve ardından gelen başka hattatların leylek biçimli yazı-resimleri bir silsile oluşturur.

Çeşitli büyüklükteki yazı-resim levhaların ana kompozisyonunu oluşturan leylek çiziminin duvara asılması, nazar ve kötülüklerden korunma amaçlı yapıldığını akla getirirse de Hasan Leylek Dede'nin besmele istifi kendi lakabına atfen, belki de adını ölümsüzleştirmek amacıyla yapılmış bir eserdir. Aynı şekilde Dede'nin mezar taşına da leyleğin tasvir edilmesi hem Dede'ye hem de ölüm vurgusuna dikkat çekmek için olmalıdır.

Osmanlı tasvir sanatları içinde Kütahya işi seramik kaplarda ve porselenlerde leylek tasvirlerine rastlanır. Osmanlı dönemi sonrasında da leyleğin yerleşik anlamlarına istinaden afiş ve logolarda yer alarak kendinin süregelen anlamlarını bir kere daha hatırlattığı izlenir.

Örneklerden ve günümüzde hâlâ anlamını koruyan inançlardan anlaşılacağı üzere leylek tasvirleri taş kabartma, duvar / tuval / kitap resmi, kitap kabı (cilt), tezhip, Halkâri, levha, çini, seramik ve halı gibi sanat alanlarında bezeme ögesi olduğu kadar, sembol dünyasına gönderme yapmak üzere yer almıştır. Bu tasvirlerde leyleğin, bazen kendine ayrılan alanının tümünü kaplayarak tasvirin ana konusunu oluşturduğu, bazen de bir hikâyenin parçası olarak yer aldığı görülür. Aynı zamanda tasviri yapılan konuyla ilişkili bir kavramı pekiştirmek amacıyla da resmedildiği görülür. Osmanlı örneklerinde özellikle gagasında yılan / solucan tutan leylek tasvirinin Orta Asya Türk inançlarında bir efsaneye dayanması, öte yandan Roma Dönemi örnekleriyle örtüşmesi leyleğe ilişkin dünya kültürlerinin ortak bir hafızada bulunduğu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Türk Halk inanışlarında önemli bir yer tutan leyleğin, Osmanlı sanatında daha çok 17. ve 18. yüzyıllara ait sanat eserleri ile ölümsüzleştirildiği görülmektedir. Ne var ki leylek tasvirleri Osmanlı toplumunun inanç dünyasındaki zenginliği göz önüne alındığında sanat eserlerine daha az yansımış görünmektedir. Ortaya konan eserler daha çok saray ve çevresi için özenle üretilmiş kitap sanatı örnekleri ya da konak gibi belirli bir tabakanın / eşrafın yaşadığı yapıların duvar resimleri, halıları veya Mevlevîlik gibi yüksek zümreler arasında yayılmış bir tarikat içinde üretilmiş eserlerdir. Bu örneklerde leyleğin özellikle tasavvuf edebiyatının içinde sembolik bir dilin parçası olarak yer aldığı görülür. Besmele ile leylek arasında şu anki bilgilerimizle kuramadığımız ilişkiden dolayı, Hattat Hasan Leylek Dede ve ardıllarının yazı-resim levhalarına ise Dede'nin bireysel özelliklerinin vurgulandığı, sonraki benzer örneklerin ise Dede'ye saygı ve anma amaçlı devam ettirildiği münferit eserler olarak bakabiliriz.

Dolayısıyla halk edebiyatı ve müziğine kaynaklık ederek derinden etkilemiş leyleğin, halk sanatına ait tasvirli eserleri neredeyse yoktur. Anlaşılan odur ki Osmanlı halkı leyleği gelenek-göreneklerinde, günlük yaşamının içinde ve sözlü kültüründe canlı bir şekilde yaşamış / yaşatmış; daha çok muska veya nazarlık gibi somut nesnelere görünür / hatırlanır kılmıştır.

Kaynakça

- Abalı, İsmail, *Koçarlı Halk Kültürü*, Yayımlanmamış YLT, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2011.
- Aelian: *On the Characteristics of Animals Books I-V*, çev. A. F. Scolfield, Harvard University Press, London 1958.
- Ağcalar, Aslı: *Silifke Halk Kültürü Araştırması*, Yayımlanmamış YLT, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2009.
- Akalın, Lütfullah Sami, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.
- Akçiçek Eren-Nagihan Baysal: “Türk Halk İnanç ve Uygulamalarında Leylek”, *Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı*, Konya: Kömen Yay., 2019, s. 277-286.
- Aksel, Malik, “Yazı-Resimde Kuşlar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 204/17/10, 1966, s. 1427-1430.
- Aksel, Malik, *Türklerde Dini Resimler*, haz. Beşir Ayvazoğlu, Kapı Yay., İstanbul 2010.
- Aksoy, Mustafa, “Hamzanâme Örneğinde Uzun Anlatıların Eğitici İşlevi”, *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*, ICANAS Bildiriler 38, I Ankara: AKM Yay., Ankara 2008, s. 81-113.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, TDK Yay., Ankara 1971.
- Aktan, Müge Yılmaz, “Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar”, *Folklor / Edebiyat*, S. 17/66/2, 2011, s. 229-250.
- Aktan, Müge Yılmaz: “Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar”, *Folklor / Edebiyat*, S. 17/66/2, 2011, s. 229-250.
- Alp, Selda, “İstanbul Hıristiyan Mezarlıklarındaki Hayvan Sembolleri”, *Sanat Tasarım Dergisi*, S. 7, 2017, s. 193-213.
- Alpaslan, Ali, “Yazı-Resim”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, S. I, 1973, s. 1-2
- Altın, Alper, “Eratna Beyliği Mimarisinde Figürlü Süsleme”, Osman Kunduracı ve Ahmet Yavuzylmaz, ed. *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları*, Nüve Kültür Merkezi Yay., Konya 2019, s. 177-214.
- And, Metin, *40 Gün 40 Gece / Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*, Toprakbank-Creative Yay., İstanbul 2000.
- And, Metin, *Osmanlı Tasvir Sanatları: I Minyatür*, İş Bankası Yay., İstanbul 2004.
- And, Metin, *Oyun ve Bügü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, YKY, İstanbul 2012.
- Anonim, “Leylek”, *Meydan Larousse*, C. 12, 1969, s. 336.
- Anonim, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin Recent Acquisitions A Selection: 2000-2001*, Volume: LIX/ 2, The Metropolitan Museum of Art, New York 2001.
- Anonim, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 9*, TDK Yay., Ankara 1993.
- Araz, Rifat, *Harput'ta Eski Türk İnanışları ve Halk Hekimliği*, AKM Yay., Ankara 1995.
- Arık, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- Arık, Rüçhan, *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000.

- Armutak, Altan, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi, II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar”, *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, S. 30/2, 2004, s. 143-157.
- Arnott W. Geoffrey, *Birds in the Ancient World from A to Z*, Taylor & Francis, London and New York 2007.
- Arpaguş, Sâfi, “Tasavvufta Mantiku't-tayr, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/2, 2005, s. 121-135.
- Artun, Erman “Tekirdağ Seyirlik Köy Oyunları (Leylek Oyunu, Hoca Oyunu)”, *Türk Folkloru Dergisi*, 53 (İstanbul 1983), s. 22-24.
- Artun, Erman, *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları*, Tekirdağ Genç Yöneticiler ve İş Adamları Derneği Yay., Tekirdağ 1998.
- Artun, Erman, *Tekirdağ'da Hidrellez Geleneği*, Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, Tekirdağ 1990.
- Atanas, Manof, *Gagauzlar. Hıristiyan Türkler*, çev. Türker Acaroğlu, TTK Basımevi, Ankara 2001.
- Atıl, Esin, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Koçbank, İstanbul 1999
- Avcı, Yıldız Yenen, “La Fontaine’in Fabllarında Alegorik Ögeler ve Bunların Temsil Ettiği Değerler”, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, S. VII/II, 2012, s. 39-53.
- Ayva, Aziz, “Havsa (Edirne)’da Mâni Söyleme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, s. 149-173.
- Bağcı, Serpil vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2012.
- Balcı, Serkan, *Türk Dünyası Masalları Tip Kataloğu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, “Veled Çelebi ile Görüştüm I”, *Yeni Adam*, S. 442/17, 1943, s. 6–7.
- Barıştta, Örcün, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul’undan Kuşevleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Başgöz, İlhan, *Karacaoğlan*, Cem Yay., İstanbul 1984.
- Bayat, Ali Haydar, “Hüsni Hat Sanatında Mevlevilik ve Mevleviler”, *Tasavvuf Kitabı*, haz. Cemil Çiftçi, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 549-569.
- Bayrakdar, Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, DİB Yay., Ankara 1997.
- Bayram, Sadi, “Ankara Etnografya Müzesi’nde Bulunan Silsile-nâme”, *Vakıflar Dergisi*, S. 28 2004, s. 315-363.
- Berk, Süleyman, *Hattat Mustafa Rakım Efendi: Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Kaynak Yay., İstanbul 2003.
- Bilgi, Hülya, *Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu Kütahya Çini ve Seramikleri Katalog*, Pera Müzesi, İstanbul 2006.
- Biol, İnci Ayan, “Tezhip”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41 2012, s. 61-62.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Kitabevi, İstanbul 1984.
- Bozyurt, Okan-Nusret Koca, “Başlıca Coğrafi İçerikli Atasözleri ve Bunların Milli Kültür Açısından Analizi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XIII/1/Haziran, 2011, s. 89-100

- Buran, Ahmet, “Yunus'ta Hayvan Adları ve Fonksiyonları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5/2, 1991, s. 117- 131.
- Burcugül, Toraman, “Kanûnî'nin Son Seferini Konu Alan Bazı Tasvirlerdeki Sembolik Dil Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 52/52, 2018, s. 1-40.
- Ceylan, Ömür, “Burdur'un ve Dîvânların Sevimli Konukları: Su Kuşları”, *I. Burdur Sempozyumu, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Sempozyum Dizisi*, Burdur 2007, s. 311-316.
- Ceylan, Ömür, *Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yay., İstanbul 2015.
- Cirlot, Juan Eduardo: *A Dictionary of Symbols*, London: Taylor & Francis e-Library 2001.
- Cocker, Mark-Richard Mabey: *Birds Britannica*, Chatto & Windus, London 2005.
- Cross, Cam Lindley, “That Melodious Linguist: Eloquence and Piety in Christian and Islamic Songbirds”, *Constructing the Medieval and Early Modern Across Disciplines*, ed. Karen Christianson, The Newberry Library, Chicago-Illinois 2011, s. 5-17.
- Çağlar, Erol, *Osmanlı Lakapları*, Tuti Kitap, İstanbul 2016.
- Çağrı, Çağlar Sinmez-Gökhan Aslım, “İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilig*, S. 81 2017, s. 205-232.
- Çataltepe, Sipahi, *İslam Türk Medeniyetinde Vakıflar*, Türkiye Milli Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1991.
- Çelebioğlu, Amil, *Ninniler Hazinesi*, Kitabevi, İstanbul 1995.
- Çelebioğlu, Amil-Yusuf Ziya Özcan, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Kitabevi, İstanbul 1995.
- Çelik, Esra-İnci Kuyulu Ersoy, “Kocaeli Yapılarında Bulunan Resimli Bezemelerden Örnekler”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2015, s. 1651-1665.
- Çıblak, Nilgün, “Günümüz Âşıklarından Devran Baba”, *Millî Folklor*, S. 8/16, 2004, s. 77-89.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yay., İstanbul 2011.
- Daloğlu, Emine Özkaya, *Anadolu'da Erken Bizans Dönemi Figürlü Zemin Mozaikleri*, Yayınlanmamış YLT, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale 2011.
- Demirci, Metin, “Derleme Sözlüğü'ne Osmaniye-Düziçi Ağzından Katkılar-I”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, S. 6/3, 2017, s. 1360-1383.
- Demirdağ, Refika Altıkulaç, “Ahmet Haşim'in “Göl Kuşları”ndaki Şiirlerinde Kuş İmgesi”, *Türkbilig*, S. 20, 2010, s. 179-188.
- Derman, Gül, *Resimli Taş Baskısı Halk Hikayeleri*, AKM Yay., Ankara 1988.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1998.
- Dolata, Pawel T., “The White Stork Ciconia Ciconia Protection in Poland by Tradition, Customs, Law and Active Efforts”, ed. Piotr Tryjanowski vd., *The White Stork in Poland: Studies in Biology, Ecology and Conservation*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2006, s. 477-492.
- Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akyavaş, TTK Yay., Ankara 1993.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- Elçin, Şükrü, *Türk Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

- Er, Mutlu, “İhap Hulusi Görey’in Cumhuriyet Dönemi Afişlerinin Gösterebilimsel Açından İncelenmesi”, *Türkbilig*, S. 23, 2012, s. 115-132.
- Erdalkıran, Mücella, “Halaf Kapları Üzerinde Görülen Hayvan Motifleri”, ed. Haluk Sağlamtimur vd., *Altan Çilingiroğlu’na Armağan Kitabı, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2009, s. 275-298.
- Erdil, Kemalettin, *Yaşayan Hurafeler*, TDV Yay., Ankara 1999.
- Ergun, Candan, *Antik Mısır Sırları*, Sınır Ötesi Yay., İstanbul 2011.
- Ergun, Metin, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*, TDK Yay., Ankara 2013.
- Ergun, Pervin, “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”, *Milli Folklor*, C. 12, S. 89, 2011, s. 133-146.
- Ersoy, Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, Zafer Matbaası, İstanbul 2000.
- Ersoylu, Halil, “Türk Dünyasının İnanç ve Yaşayışındaki Bazı Kuşlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 1982, s. 167-192.
- Esser E.-M. Verhagen: “The White Stork (Ciconia Cicoma) in an Archaeological and Historical Perspective”, ed. H. Buitenhuis- W. Prummel, *Animals and Man in the Past. Essays in Honour of Dr. A. T. Clasons*, ARC-Publicatie, Groningen 2001, s. 291-307.
- Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 1/2, haz. Zekeriya Kurşun vd., YKY, İstanbul 1999.
- Ferber, Michael, *A Dictionary of Literary Symbols*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Ferguson, George, *Sings & Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, London 1954.
- Gezgin, Deniz, *Hayvan Mitosları*, Sel Yay., İstanbul 2007.
- Goodwin, Jason, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, çev. Armağan Anar, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007.
- Gömeç, Sadettin, “Umay Meselesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 5/1, 1990, s. 277-282.
- Gönül, Gizem Ece, “Ahmet Haşim’in Davetkâr Kuşu: Leylek”, *Bizim Külliye*, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2016, s. 20-23.
- Görkay, Kutalmış-Musa Kadioğlu, “Antik Yunan ve Roma Dönemlerinde Büyü ve Büyücülük”, ed. Ekrem Işın, *Elemterefiş Anadolu’da Büyü ve İnanışlar*, YKY, İstanbul 2003, s. 36-45.
- Graves, Robert, *Yunan Mitleri*, çev. Uğur Akpur, Say Yay., İstanbul 2010.
- Groot, Jan Jakob Maria de, *The Religious System of China*, I, E. J. Brill, Leiden 1892.
- Günaltay, M. Şemseddin, *Hurafattan Hakikate Hurafeler ve İslam Gerçeği*, der. Ahmet Gökbel, Marifet Yay., İstanbul 1997.
- Gündoğdu, Hamza, “Tokat’tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 13, 2004, s. 65-93.
- Hacızade, Leyla, “Eski Türk ve Rus Geleneklerinin Etkileşim İzleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2004, s. 291-295.
- Hall, James, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*, Westview Press, Colorado 1996.
- Hardwick, Charles, *Traditions, Superstition and Folklore*, Ireland and Co., Manchester, 1872.

- Hidayetoğlu, Mümine Banu, *XVII- XIX. Yüzyıl Mevlevi Sanatkârlar*, Yayınlanmamış YLT, Selçuk Üniversitesi, Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Konya 2019.
- Horata, Osman “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Manzum Kısımlar”, S. 3, *Türkbilig*, 2002, s. 34-44.
- Ingersoll, Ernest, *Birds in Legend Fable and Folklore*, Longmans, Green and Co. New York, 1923.
- Irmak, Yılmaz, “Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 17 2018, s. 191-222.
- İşli, Emin-Nedret Ömer Durmaz, “Ben Türkiye'nin İlk Kadın İllüstratörüyüm”, *Yazılar, Grafik Tasarımcılar Meslek Kuruluşu Derneği*, S. 187, 2018, s. 2-4.
- Jacobs, Joseph, *The Fables of Aesop*, Macmillan & Co., London 1894.
- Joseph De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2005.
- Kaderli, Zehra, “Deliorman Türk Sözel Kültüründe Müzik Geleneği”, *Türkbilig*, S. 11, 2006, s. 118-148.
- Kahl, Marvin Philip, “An Overview of the Storks of the World Source”, *Colonial Waterbirds*, Volume: 10/2, 1987, s. 131-134.
- Kahraman, Gülseher, *Kaçar Lâke Cilt Tezyînatı*, Yayınlanmamış YLT, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Kalaycı, Muhammed, *Hikâyât-ı Hoca Nasreddîn (İnceleme-Transkripsiyon-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış YLT, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2018.
- Kalgay, Oben Lale, *Lamiî Çelebi'nin Maktel-i Âl-i Resûl Adlı Eserinin Tasvirli Bir Nüshası: İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi T 1958*, Yayınlanmamış YLT, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2015.
- Kalyoncu, Hülya, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri Koleksiyonu'nun Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış DT, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, İstanbul 2011.
- Kaplan, Necla, *Bizans Dönemi Resimli Oktateukh El Yazması: Seraglio (Topkapı Sarayı Gi. 8)*, Yayınlanmamış DT, Anadolu Üniversitesi SBE, Eskişehir 2017.
- Kaplan, Necla, *Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 980 Numaralı Kısas-ı Enbiyâ Nüshası ve Tasvirleri*, YLT, Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli 2013.
- Karaman, Ramazan, “Türkiye'de Nevruz Kutlamaları”, *Millî Folklor*, S. 11/42, 1999, s. 39-52.
- Karaman, Şerife, *Kumkapı Halıları: 19-21.Yüzyıllar*, Yayınlanmamış YLT, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2018.
- Karataş, Uğur, *Hattat İsmâil Zühdî Efendi'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Yayınlanmamış YLT, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2018.
- Kaya, Doğan, *Anonim Türk Halk Şiiri*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Kemâleddin Demîrî, *Hayatü'l Hayevân (Havas ve Esrarı)*, çev. Rahmi Serin, Pamuk Yay., İstanbul 2001.
- Kılıçarslan, Hande, *Isparta İli Yalvaç İlçesi Geleneksel Düz Dokumaları*, Yayınlanmamış YLT, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta 2014.
- Küçükaslan, Özgül-Mustafa Uçar: “Diyarbakır Folklorunda Hayvanlarla İlgili İnanışlar Üzerine Bir Araştırma”, *Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, S. 32/4, 2016, s. 220-228.

- Kürkman, Garo, *Toprak, Ateş, Sır Tarihsel Gelişimi Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri*, Suna ve İnan Kıraç Vakfı, İstanbul 2005.
- Ladstätter, Sabine, “Ephesos From Late Antiquity Until the Late Middle Ages”, Sabine Ladstätter ve Paul Magdalino (ed.), *Proceedings of the International Conference at the Research Center for Anatolian Civilizations, Koç University, Istanbul, 30th November–2nd December 2012*, Verlag Holzhausen GmbH, Wien 2019, s. 1-72.
- Lady Mary Wortley, *Türkiye’den Mektuplar 1717-18*, çev. Aysel Kurutoğlu, Tercüman Yay., İstanbul 1973.
- Lunczer, Clemens, *Vögel in der griechischen Antike eine Untersuchung über Kenntnisse und Wahrnehmung der Antiken Vogelwelt*, Yayınlanmamış DT, Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Heidelberg 2009.
- Mazıcı, Berrin, *Safranbolu İlçesi Halk Edebiyatı ve Halkbilimi Ürünleri Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış YLT, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2012.
- Memmedova, Gülnara Gocaeva-Şureddin Memmedli: “Borçalı’da Nevruz-Bahar-Çınar Bayramı”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, S. 8/29, 2008, s. 7-14.
- Mesera, Gülbün, *Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı (Kati’)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1991.
- Mevlânâ, *Mesnevî II*, çev. Veled İzbudak, MEB Yay., İstanbul 1995.
- Minford, John, “The Chinese Garden: Death of a Symbol”, *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Volume: 18/3, 1998, s. 257-268.
- Mor, Gökmen, “Divanü Lûgati’t Türk’te Kuş Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Researcher: Social Science Studies*, S. 4/7, 2016, s. 74-95.
- Morris, Desmond, *Koruyucu Tılsımlar Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar*, çev. Mehmet Harmancı, İnkılap, İstanbul 1999.
- Müderisoğlu, Fatih, “Kuşevleri”, *Şefkat Estetiği Kuşevleri*, ed. Mehmet Aycı, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 149-169.
- Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Kati*, haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK Yay., Ankara 2000.
- Nas, Emine, “Türk Halk Resminde Eklektik Bir Üslup: Camaltı Resimler”, *Millî Folklor*, S. 28/112 2016, s. 95-106.
- Naumann, Edmund, *Vom Goldnen Horn zu den Quellen des Euphrat*, Oldenburg Verlag, München-Leipzig 1893.
- Nedim, Atilla-Öztüre Nezh, *Parşömen, Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama’da Değişim*, Öztüre Holding Kültür Yay., İzmir 2001.
- Oktay, Zeynep, “Layers of Mystical Meaning and Social Context in the Works of Kaygusuz Abdal”, ed. A. C. S. Peacock-Sara Nur Yıldız, *Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth and Fifteenth Century Anatolia*, Ergon Verlag Würzburg, Würzburg 2016, s. 73-99.
- Okumuş, Nurullah-Gamze Dur, “Yenidoğanda Sık Rastlanan Dermatolojik Sorunlar”, *Derleme Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, S. 10/4, 2018, s. 12-21.
- Olgunsoy, Berna, *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış YLT, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2007.

- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Oswyn, Murray vd., “A 'Stork-Vase' from the Mola di Monte Gelato”, *Papers of the British School at Rome*, Volume: 59, 1991, s. 177-195.
- Öcalan, Fatma Zeynep, *Günümüzde Nazarlık: Formları, Kullanım Alanları ve İşlevleri*, Yayınlanmamış YLT, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2010.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamalarıyla Destanlar) 1*, TTK Yay., Ankara 2010.
- Örnek, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara 1979.
- Özay, Yeliz, “Evliya Çelebi Seyahatname'sinde İstanbul'un Tılsımlarının Hikâye Edilişi”, *Millî Folklor*, S. 21/81, 2009, s. 54-63.
- Özay, Yeliz, *Evliyâ Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası*, Yayınlanmamış DT, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara 2012.
- Özçubukcu, Oğuzhan, *Kuzey ve Orta Asya Şamanizm'inde Ruh Fenomeni*, Yayınlanmamış YLT, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2017.
- Özkafa, Fatih, “Hayvan Tasvirli Hat Eserleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S. 6/5, 2017, s. 2299-2322.
- Özkarıcı, Mehmet, *Niğde'de Türk Mimarisi*, TTK Yay., Ankara 2001.
- Öztürk, Ali Osman, “Çingil Eskişehir'de Kullanılan Bir Nazarlık”, *Millî Folklor*, S. 23, 1994, s. 15-17.
- Parladır, Şebnem, “Ali Çelebi'nin Hümâyûnnâmesi: The British Library Add. 15153”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XX/1, 2011, s. 93-131.
- Patapov, Leonid Pavloviç, *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergün, Kömen Yay., Konya 2012.
- Pinch, Geraldine, *Handbook of Egyptian Mythology*, ABC-CLIO, Santa Barbara-California 2002.
- Renda, Günsel, “Datça'da Eski Bir Türk Evi”, *Sanat Dünyamız*, S. 2, 1974, s. 22-29.
- Renda, Günsel, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1977.
- Roque, Maria Àngels, “Birds: Metaphor of the Soul”, *Quaderns de la Mediterrània*, Volume: 12 (2010) s. 96-108.
- Roux, Jean Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yay., İstanbul 2005.
- Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay., İstanbul 2002.
- Sax, Boria, *The Mythical Zoo: An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, & Literature*, ABC& CLIO, Santa Barbara- California-Denver-Colorado-Oxford 2001.
- Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- Sepeçioğlu, Mustafa Necati, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İrfan Yay., İstanbul 1998.
- Seyidoğlu, Bilge, *Erzurum Masalları*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999.
- Smith, Malcolm, *Life with Birds: A Story of Mutual Exploitation*, Whittles Publishing, Caithness 2011.

- Somçağ, Selim, *Türkiye Kuşları*, YKY, Ankara 2005.
- Soustiel, Laure, *Suna-İnan Kıraç ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarından Osmanlı Seramiklerinin Görkemi XVI.-XIX. Yüzyıl Katalog*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Sturkenboom, Ilse, “Eine illustrierte Handschrift von Farīd ad-Dīn ‘Attārs Vogelgesprächen Mantīq at-Ṭayr in der Staatsbibliothek zu Berlin–Preußischer Kulturbesitz”, ed. Lorenz Korn vd., *Aus Buchwerkstatt und Bibliothek: Manuskriptkulturen des Mittelalters in Orient und Okzident; Vorträge der Ringvorlesung des Zentrums für Mittelalterstudien der Otto-Friedrich-Universität Bamberg im Sommersemester 2011*, Bamberg 2014, s. 173-230.
- Şahhüseynoğlu, Nedim, *Anadolu Halk Kültüründe İnanç Motifleri*, İtalik Yay., Ankara 2000.
- Şenel, Volkan, *Tarihi Yönüyle Derince*, Derince Belediyesi Kültür Yay., Kocaeli 2012.
- Şenesen, Refiye Okuşluk, “Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri”, *Folklor / Edebiyat, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi*, S. 17/66/2, 2011, s. 209-228.
- Şenol, Yahya, *Tevrat İncil ve Kur-an'da Eti Haram Kılınan Hayvanlar*, Yayınlanmamış YLT, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2007.
- Şükün, Ziya, *Farsça-Türkçe Lügat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Tan, Nail, “Türkiye Halk Meteorolojisinde Hava Tahmini”, *1. Ulusal Türk Folklor Kongresi Bildirileri 4*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1976, s. 249-283.
- Tanman, M. Baha, “Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14 1996, s. 459-471.
- Tanyu, Hikmet, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1968.
- Thompson, D'Arcy W., *A Glossary of Greek Birds*, Oxford University Press, London 1936.
- Uca, Alaattin, “Türk Toplumunda Nevruz-I”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 32, 2007, s. 137-170.
- Uzluk, Şahabeddin, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, TTK Basımevi, Ankara 1957.
- Ülke Aslı-Emre Kebapçioğlu, “Orta Karadeniz Bölgesi İç Kısımları Tarihi Su Yapıları”, *4. Su Yapıları Sempozyumu, 19-21 Kasım 2015 Antalya*, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Antalya Şubesi, Retma Matbaa, Antalya 2015, s. 134-143.
- Üney, Seçil, *Haleplibahçe Mozaikleri*, Yayınlanmamış DT, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2015.
- Ünver, A. Süheyl, “Leylek Dede”, *Tasavvuf Kitabı*, haz. Cemil Çiftçi, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 637-638.
- Ünver, A. Süheyl, *Fatihin Çocukluk Defteri*, Kemal Matbaası, İstanbul 1961.
- Ünver, A. Süheyl-Gülbün Mesara, *Türk İnce Oyma Sanatı “Kaat’i”*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1980.
- Van Wijk, Roy, *Asklepios' Arrival at Athens. A Perspective on the Athenian Introduction of the Epidaurian Asklepios Cult (420/419 B.C.E.) in the Context of the Peace of Nicias and the Interstate Relations in Classical Greece*, Yayınlanmamış YLT, Utrecht University, Utrecht 2013.
- West, John Anthony, *The Traveler's Key to Ancient Egypt: A Guide to the Sacred Places of Ancient Egypt*, Theosophical Publishing House Illinois 1995.

- Yaldız, Adem, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Yayınlanmış YLT, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2002.
- Yelen, Resul, “İran’da Bir Sivil Mimari Örneği Üzerine Gözlemler ‘Hoy- Hane-i Kebir’”, *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1/35, 2017, s. 393-420.
- Yerasimos, Stefanos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul 1993.
- Yıldırım, Ali, “Mevlânâ’nın Eserlerinde Kuş Sembolizmi”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 6, 2015, s. 246-247.
- Yıldız, Şerife Nilgün, *Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri*, Yayınlanmamış YLT, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2011.
- Yılmaz, Meliha, *Anadolu Selçuklu Saray ve Köşkerlerinde Kullanılan Figürlü Çinilerin Resim Sanatı Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış DT, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1999.
- Yozgat, Sema, *Türk Mitolojisindeki Grafik Sembollerin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansımaları: Kuş Figürü Örneği*, Yayınlanmamış YLT, Ordu Üniversitesi SBE, Ordu 2019.
- Zariç, Mahfuz, “Turnadan Leyleğe Halk Şiirinde Göçmen Kuşlar”, *Hece Dergisi Gezi Özel Sayısı*, S. 22, 2011, s. 102-116.

İnternet Kaynakları

- Raddato, Carole: “Black and White Mosaic with Stork and Snake”, Ancient History Encyclopedia, 16 May 2020. Web. 13 Nov 2020 <https://www.ancient.eu/image/12252/black-and-white-mosaic-with-stork-and-snake/> (erişim 25.12.2020)
- https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_OA-10997 (erişim 25.12.2020)
- https://www.byzantinemuseum.gr/en/permanentexhibition/ancient_world_to_Byzantium/temples_of_the_new_religion/?bxm=1756 (erişim 25.12.2020)
- <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69358215/f249.item.r=OD> (erişim 25.12.2020)
- http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;it;Mus01;2;en (erişim 25.12.2020)
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451725> (erişim 26.12.2020)
- <https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/kulturel-faaliyetler/turk-vakiflari-arastirma-merkezi> (erişim 25.12.2020)

Ek: Resimler



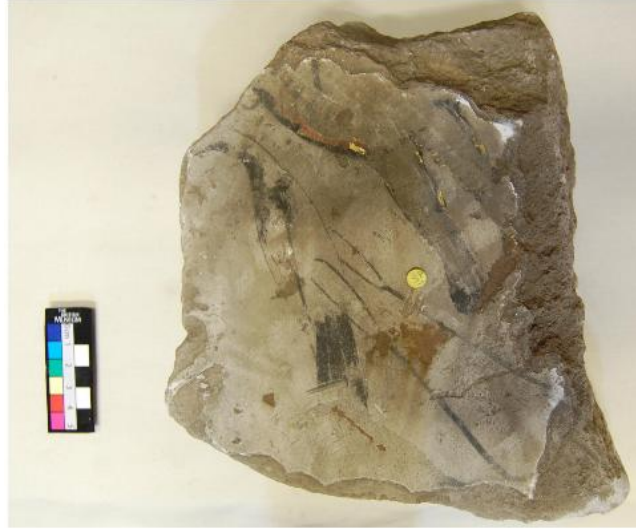
Res. 1. Yılanı doğru ilerleyen kara leylek tasviri, zemin mozaïği, MS 1. yüzyılın üçüncü çeyreği, İtalya-Boscovale, Villa della Pisanella hamamının caldariumu. (<https://www.ancient.eu/image/12252/black-and-white-mosaic-with-stork-and-snake/>)



Res. 2. Gagasında yılan tutan leylek tasviri, taş kabartma, Tokat / Niksar Leylekli Köprü (Hamza Gündoğdu, 2004, fot. 6)



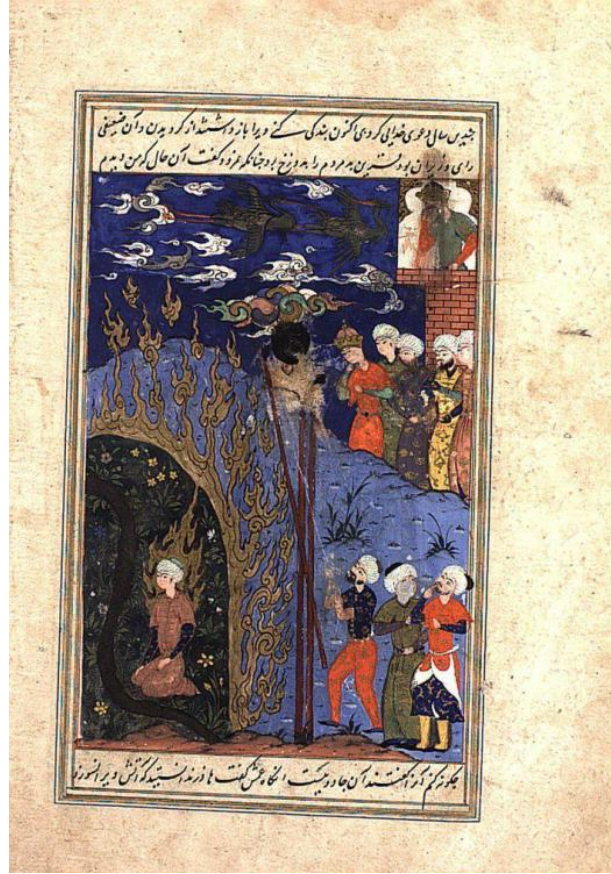
Res. 3. Gagasında yılan tutan leylek tasviri, kazıma, Efes, Serapeion'da dış basamaklar (Sabine Ladstätter, 2019, res. 38)



Res. 4. Leylek tasviri, duvar resmi parçası, Abbasi Dönemi, Samarra konutlarından, 22x19 cm. (British Museum, OA+.10997, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_OA-10997)



Res. 5. Zümürdüanka'nın kendini yakması, Feridüddin Attar, *Mantiku't-Tayr*, 1456 tarihli, Staatsbibliothek zu Berlin–Preußischer Kulturbesitz, Orientabteilung, MS or. oct. 268, y.96b (Ilse Sturkenboom, 2014, res. 8)



Res. 6. Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Kıyas-ı Enbiyâ*, Safevi dönemi, 1560–1580 arası, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 980, y. 23b (Necla Kaplan, 2013, res. 13)



Res. 7. Manzarada kara leylek tasviri, Albüm resmi, Hindistan-Lucknow, Babürlüler Dönemi, 1780 civarı, (75,6x54,6 cm) The Metropolitan Museum of Art, env. no. 2000. 266 (Anonim, 2001, s. 16)



Res. 8. Doğa içinde leylek tasviri, lake cilt kapağı, Kaçar dönemi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 1340 (Gülseher Kahraman, 2014, s. 88)



Resim 9. Gagasında yılan tutan leylek tasviri, başodada duvar resmi, en geç 1801 tarihli, Muğla, Datça (Reşadiye) Mehmet Ali Köşkü / Konağı, (Günsel Renda, 1977, res. 105)



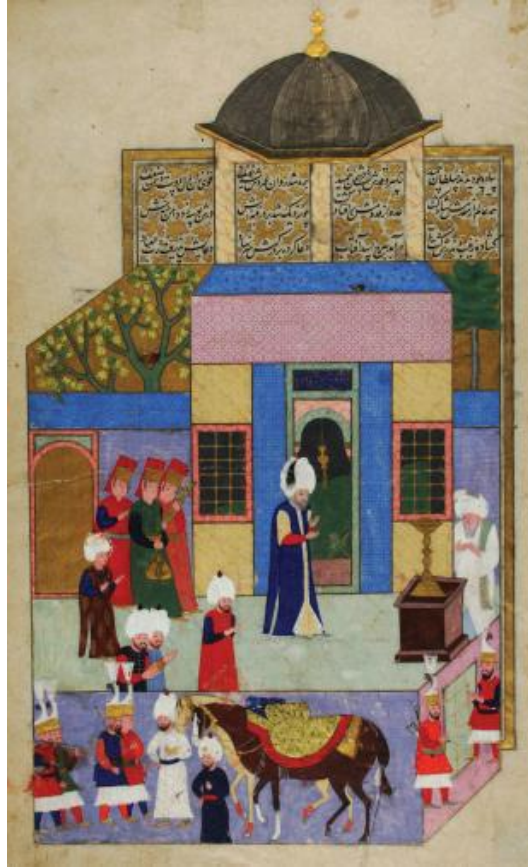
Resim 10. Gagasında yılan / solucan tutan leylek tasviri, duvar resmi, 1892-1893 tarihli, Derince-Tahtalı Köyü, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı (Esra Çelik-İnci Kuyulu Ersoy, 2015, fot.10).



Resim 11. Uçan leylek tasviri, Leylek Hasan Dede'nin mezar taşı çizimi, çizim Şahabettin Uzluk (Şahabettin Uzluk, 1957, res. 48)



Res. 12. Leylek desen çalışması, Fatih Sultan Mehmed (1432-1481)'in çocukluk defteri, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 2324 (Süheyl Ünver, 1961, s. 11).



Resim 13. Kanûnî'nin Eyüp Sultan Türbesini ziyareti, Seyyid Lokman Aşuri, *Târîh-i Sultân Süleymân*, Nakkaş Osman, 1579, Dublin Chester Beatty Library T.413, y.38a (Burcugül Toraman, 2018, res. 4).



Resim 14. Hz. Süleyman'a yaşam suyunun getirilmesi, Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, 1589 tarihli, Bağdat Nakkaşhanesi, Londra British Library, Add. 15153, y. 358a (Metin And, 2004, s. 84).



Resim 15. Kerbelâ'dan sonra Hz. Hüseyin'in kuşağını çalan deveci, Lamiî Çelebi, *Maktel-i Âl-i Resûl*, Bağdat Nakkaşhanesi, 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başı, Londra British Library, Or.7238, y. 40b (Oben Lale Kalgay, 2015, res. 37).



Resim 16. Ok Meydanı'nda sünnet düğününün gece gösterisinde ışık saçan ejderha ve leylekler tasviri, Vehbi, *Sûrnâme*, Nakkaş Levni, y. 52a (Esin Atıl, 1999, s. 200).



Resim 17. Ağaçtaki yuvalarında leylekler tasviri, Katı'a, Kıyafet Albümü, Paris Bibliotheque Nationale, OD. 26, y.121b, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69358215/f249.item.r=OD>



Resim 18. Leylek biçimli, sülüs, yazı-resim levha, Besmele, Hasan Leylek Dede, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Nafiz Uzluk Koleksiyonu, D. No 7189 (Mümine Banu Hidayetoğlu, 2019, res. 5).



Resim 19. Leylek biçimli celi sülüs, yazı-resim levha, Besmele, 1798 tarihli, İsmail Zühdi Efendi, 20,3 x 28 cm, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi GY-314/40 (Uğur Karataş, 2018, res. 71).



Resim 20. Bir leyleğin Mecnun'un başına yuva yapması, Âşık Ömer *Divanı*, 19. yüzyıl ortaları, taşbaskı, Gül Derman Koleksiyonu, 5×11,1 cm. (Gül Derman, 1988, res. 97)



Resim 21. Gagasında yılan tutan leylek tasviri, Tabak, 18. yüzyılın ikinci yarısı, Kütahya, Suna ve İnan Kırac Koleksiyonu (Akalm-Bilgi, 1997, s. 88).



Resim 22. Doğada leylek tasviri, Matara, 18. yüzyılın ikinci yarısı, Kütahya, Suna ve İnan Kırac Koleksiyonu (Garo Kürkman, 2005, Res. 278).



Resim 23. Nehir kenarında avlanan leylekler, 1906 tarihli, sanatçı A. Nicot, Topkapı Sarayı Müzesi Porselen Koleksiyonu, env. no. 34/43, yük: 80cm. (Hülya Kalyoncu, 2011, Res. 225).



Resim 24. Çift leylek tasviri, Kumkapı Halısı, 1880'li yıllar, İpek ve gümüş iplik, 200 x 120 cm. Usta Zareh Penyamin, Gördes Düğümü, İzmir Arkas Koleksiyonu (Şerife Karaman, 2018, res. 146).



Resim 25.Yapı Kredi Bankası'nın leylekli logosu, Sabiha Bozcalı, 1950'lerin başı, (Emin Nedret İşli-Ömer Durmaz, 2018, s. 2).

Summary

In various societies, some animals have undoubtedly held a large place in daily life and in the world of faith for various reasons. These animals, which are with people in agricultural activities, food, transportation, clothing, and transportation, have naturally gained an important place in tradition and art.

In this study, depictions of the stork, which has an important place in the culture of many communities due to its relative size, long beak, legs, voice, colour of feathers, hunting pests, nesting on the roof of houses where they live intertwined with humans, were selected in Ottoman Art.

With its distinctive physical characteristics, the stork is one of the most respected migratory birds in both Turkish and Eastern, Far Eastern and Western societies. The stork, which is seen as a symbol of morning, life, soul, lineage, piety, righteousness, goodness, purity, justice, fertility, fertility, journey, spring, life-death, joy and happiness, represented a kind and intelligent character, purity, smartness and philanthropy in many stories/tales. With these features, stork has gained a place in Turkish culture and has been symbolized to meet various concepts in fields such as literature (fairy tales, lullabies, poetry, rhyme, story, proverb, idiom), music, painting, architectural decoration, and small crafts.

Among the world's cultures, the stork is perhaps most associated with birth and the delivery of babies. In Central Asian Turkish Culture, it is understood that Umay, the goddess of birth and fertility, and protective of women and children, is perceived as a stork.

In Ottoman society, the stork that went to the holy land during their migration was awarded the title of "Haji Baba"; it was considered a sin to kill it, disturb their nests, and eat their flesh. This great respect for the stork led to the establishment of foundations in their

names. The stork, which is also associated with seasons in Anatolian folk culture, has been a precursor of Nowruz with its return to Anatolian lands in spring. The duration of the stork's stay in a settlement or the objects it brought in its beak indicated abundance-shortage, birth-death, marriage; the appearance of it while flying or standing is ascribed to travel.

Another indication of the significance of the stork in Ottoman society is that it inspired the nicknames and descriptions, the structures and settlements, as well as the names given to various tools still used today.

Evil eye and magic are another aspect that relates to the stork in Turkish culture. Stork bones, feet and faeces were used to make amulets for people to wear, or to hang on the walls in houses. On the other hand, it is seen that dervishes in religious orders such as Bektashism and Mawlawiyya are given names that refer to the physical characteristics of the stork, which is protected by the cult people and also mentioned in cult literature.

It is common to see the images of stork in artworks, which is so important in Turkish-Islamic culture as well as in surrounding cultures. Considering Ottoman examples, this figure is mostly seen in artworks from the 17th and 18th centuries. It is understood that stork paintings are preferred particularly on the walls of the mansions as well as in the book arts to reflect the meanings attributed to it. It is also noteworthy that the stork paintings in the murals, especially holding snakes in its beak, are based on a legend in Turkish beliefs of Central Asia. This composition is used not only as an amulet to protect the inhabitants of the mansion from various troubles, but also with the hope that it will bring abundance to the household. It can be accepted that the depictions of storks on carpets are made from the same point of view.

In the book arts, it is seen that the stork appears mostly in a group of manuscripts produced in workshops in Baghdad rather than the ones in Istanbul, and as hâlkâr paintings on page margins. The use of the stork as an icon is noted in these examples, sometimes because of its meanings, which are not mentioned in the text but are loaded on it. The stork figures on the page margins of the books are preferred to reinforce the subject by overlapping with the content of the pictures. Stork figures are manifested in various branches of book arts such as paper carving (Kati'a), art of marbling (ebrû), and calligraphy as well as in lithography. In particular, stork-shaped writings-pictures of Hasan Leylek Dede, one of Mevlevi dedes, and other calligraphers that followed, form a series. In addition, hanging various sized writing-picture boards on the walls, whose main composition is the stork figure, suggests that it was made to protect the person and the household from troubles or evil eyes.

Paintings of the stork are also found in Kütahya ceramic containers and porcelain works of the Ottoman Period. Even after the Ottoman period, stork figure appeared in posters and logos with reference to its established meanings.